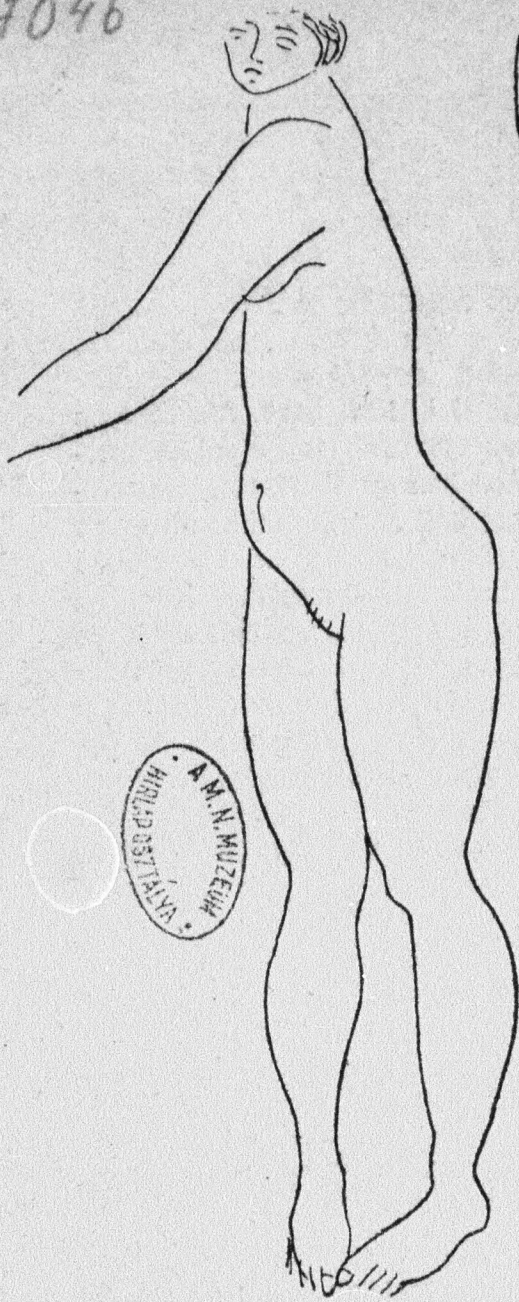
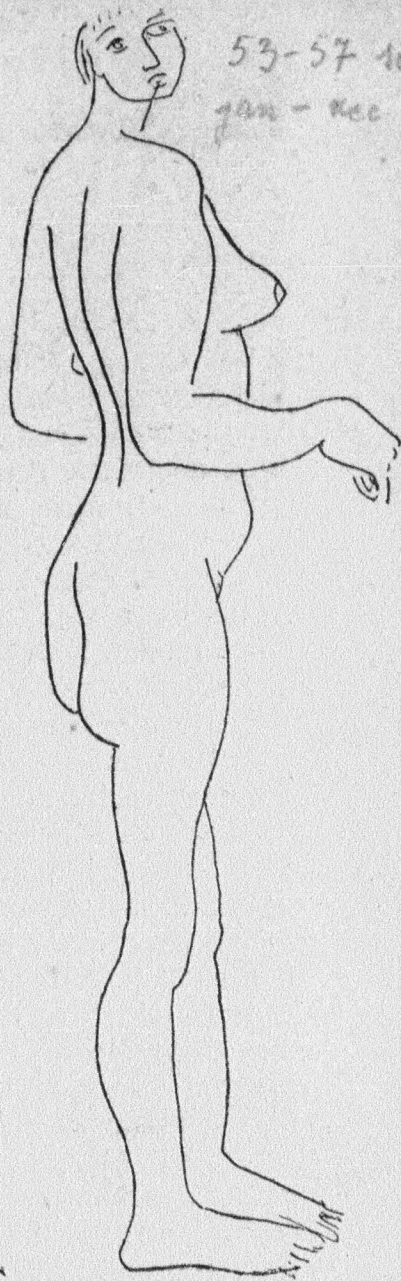
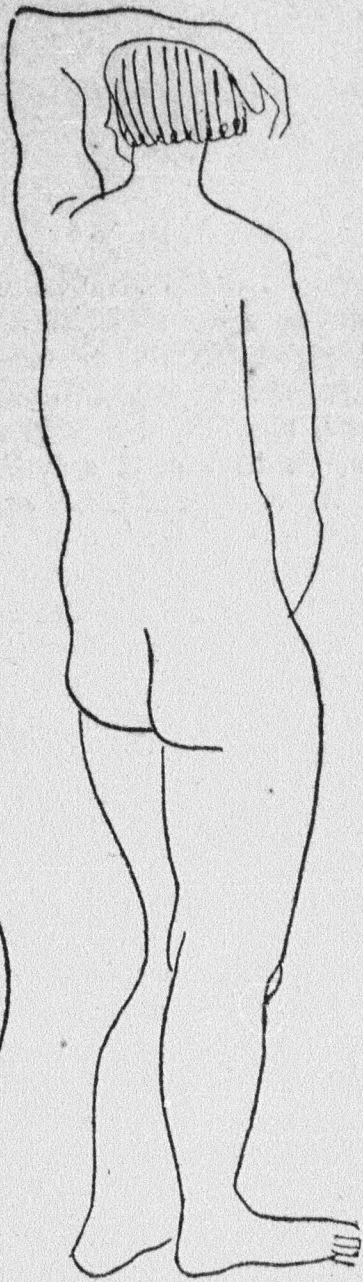

17046

A. M. N. MUZEUM
HUNGARISTÁLIA

53-57 le
gan - kee

munka

kulturbeszámoló szerkeszti: kassák lajos 54

1937 január IX évlolyam 53 szám

7. 6429.

Reflexiók

A Nyugat folyóirat befejezte életének harmadik évtizedét. Annak ellenére, hogy soha nem állt az előtérben, mint hivatalosan elismert, akadémikus tekintéllyel felruházott társadalmi tényező — ez évforduló felett a haladó magyar szellem nem tekinthet el közömbösen. Akármilyen erők dolgoztak ellene, akármilyen anyagi és erkölcsi akadályokkal kellett megküzdenie, mégis itt van, él s évtizedeken át folytatott eredményes munkálkodása letagadhatatlan. Sőt meg kell állapítanunk: ahogyan új hanggal és új esztétikai normákkal lépett fel a XX. század küszöbén — ma is a legigényesebb és legnagyobb befogadóképességű irodalmi folyóiratunk. Az első helyen áll, jóllehet ez a hely ma inkább csak a többiekkel viszonylatban, mintsem önmaga múltjával összevetve illeti meg. Nagyrészen akadémikus lett, anélkül, hogy az akadémia megnyitotta volna előtte kapuit, beengedi lapjaira a legfiatalabb író- és költőgenerációt anélkül, hogy a továbbfejlődés irányában utat mutatna és hátvédet képezne a számukra. Gyűjtőmedence, de egyben nem kritikai fóruma is művészi életünknek. Holott csak a kettő együtt adhatná azt az ideális orgánusot, amelyre elodázhatatlanul szükségünk van. Tudjuk, hogy a hibák és fogyatékoságok nem kizárólagosan a szerkesztőkön múlnak. A felemás, fáradt és reményevesztett korszellem az, ami a Nyugat tükrében is megfakítja a színeket és formákat. Nem jelenti már a múlt határozott tagadását és a jövő bátor előkészítését. De nem tagadta meg magát, ahogyan egyesek vádképen állítják, csupán körülhatárolódtak lehetőségei. Múltjával és tradícióival kint van a harctéren, de anélkül, hogy maga folytatná a harcot, holott alapítói szemében éppen ez a fáradhatatlan harcoság, a szellem örök baloldalisága tette szükségessé megjelenését.

Harminc évvel ezelőtt nem felelőtlen ifjú akarnokok indították útjára a Nyugatot, nagy pipával és kevés dohánnyal, ahogyan az a legtöbb irodalmi lapalapítás alkalmával történni szokott, hanem olyan személyiségek, akik már egy szép múltú és nagyrabecsült lapnál számottevő, új hangon szóló munkatársak voltak. A Nyugat első számainak megjelenése, ha forradalmi cselekedetnek is tünt a konzervatív irodalmárok előtt, valójában a Hét méltó folytatása volt. Ambrus Zoltán, Ignotus, sőt részben Osvát is Kiss József oldalán próbálták ki hangjukat és kezdték el hatalmas ívű irodalmi pályafutásukat. És a Hét és Nyugat között már ott volt a Magyar Génusz és a Figyelő is. Mire Osvát a Nyugat szerkesztőjévé lett, ebben a két folyóiratban már megsejtette szerkesztői elhivatottságát s nem, mint párttűző lépett fel, hanem, mint a meglévő értékek gondozója és a fejlődés új utainak egyengetője. Hogy a Nyugat megindult s hogy arculatának vonásai olyan keményen és jellegzetesen kifomálódtak, abban, érzésem és ismereteim szerint elsősorban Osvát Ernő az érdem, de ugyanakkor nagyszerű kulturáltsággal, odaadó bizodalommal és harckészséggel helyén állt a másik két szerkesztő, Ignotus

Hugó és Fenyő Miksa is. Osvát esztétikai érzékenysége nélkül csakúgy elképzelhetetlen lenne a Nyugat hódító útja, mint Fenyő áldozatkész-sége és Ignotus harcos kritikus kiállása nélkül. Akiket a még ismeretlen fiatalok közül Osvát felkutatott és nyilvánosság elé segített, azokat Ignotus védte és magyarázta. A szűkkörű gárda egyre újabb és újabb jövevényekkel gazdagodott s a Nyugat már nem csak új hangot, hanem erős hírci frontot is jelentett. Jellemző a századelei időkre, hogy azok az írók, akik részben azért váltak ki a Hét kötelékéből, mert nem azonosították magukat a lap társadalmpolitikai színezetével s kizárólag a művészet, irodalom területén akartak dolgozni — máról holnapra a politikai támadások pergőfüzébe kerültek. Ismeretesek Rákosi Jenő támadásai és Tisza István agresszív szembefordulása Ady aktív, sorszerűnek érzett, tragikus magyarságával. És Ignotus, mint publicista is felvette a harcot.

A Nyugat soha, semmiféle politikai tendencia szolgálatába nem állott be, de a független szellemű, új látású, új formanyelvet beszélő írói készületlenül és akaratlanul egy vonalba kerültek a radikális polgárság és feltörekvő munkásság politikai képviselőivel. Igaz, hogy nem az egy cél, hanem a kirekesztettek közös sorsa hozta őket össze. Közülök Ady volt leginkább zsurnaliszta és politikus hajlandóságú, de nála is inkább indulati ellenkezés volt a politika, mintsem céltudatos, részleteiben is átgondolt állásfoglalás. Ezek az idők a magyar közélet politikai és kulturális küzdelmeinek legtüzesebb, legbizakodóbb esztendeihez tartoznak. Ami évtizedeken át lapult, szűkölt és iszaposodott, most egyszerre erjedni kezdett és forrongásba jött. A Nyugat még tíz éves sem volt s már jelentkezett az új korosztály, nemcsak fiatalabb éveivel, hanem az előző forradalmi nemzedéknél szociálisabb érzés- és politikusabb gondolatvilággal.

1917 januárjában mi már azt írtuk Ma című lapunkban, hogy: „A tíz éves Nyugattól, ahelyett, hogy a tudatos akarat habzó, irányos folyóvá kényszerítette volna, tükrös, síma színű tó lett, ami csak nálunk szokatlan, színgazdagságával emlékeztet a „Szent, Nagy Óceánra”... „Ami szépet a Nyugat az utóbbi időben hozott, az erősen halálszagú s a fényessége kicsiny siratómécsek tiszta és artisztikus gyűrűbeállása”... „nagyon is beleszorult a hazai lokalitásba”. De nem csak a Ma-ban, hanem már előbb, Tett című lapunkban is szociális elégedetlenségünkkel kritizáltuk a Nyugatot. Együttesen fordultunk szembe a múlttal, de különböző utakon meneteltünk a jövő felé. Ezt Babits ki is hangsúlyozta a Nyugatban, mikor Ars poetika forradalmár költők számára című tanulmányában így aposztrofált bennünket: „A nemzedékek is szervezkednek: egymás mögött... és egymás ellen... Hol vannak a húsz évesek? — kérdeztük még nem rég eltűnődve, — és aggodalmasan néztünk vissza: nem jön mögöttünk senki, akinek hátra adhatnók a fáklyát... A húszévesek pedig ott mentek az ablak alatt, összeszorított fogakkal és benéztek „Ezek már akadémikusok” — gondolták magukban — már megcsontosodtak, ellenségei az Ujnak; ezek ellen már küzdenünk kell. — „Tudom, hogy így beszéltek — sohasem volt még ilyen ür a nemzedékek között.” Helyesen jellemzett bennünket

munka

Babits. Valóban nem mögöttük haladtunk, hanem ott futottunk valahol az oldaluk mellett és eltökélten versenyt futottunk velük. Gyöngébbek voltunk, mint ők, de úgy hittük, többet akarók és messzebb látók. Hogy mi lett volna ebből a generációból, nem tudhatjuk. Jött a forradalom, aztán az összeomlás és az egész nemzedék lába alól kicsúszott a talaj. Politikusok és pártvezérek lettek, az irodalomtörténet számára néhány furcsa, felbontott formájú, dinamikus pátoszú vers őrzi emléküket.

A forradalom bukása után a Nyugat egyedül maradt a porondon. Az új kurzus a multat mintegy letörölte a tábláról. Meghaltak az irodalmi avangardista lapok, meghalt a társadalomtudományok XX. Század-a — és miért ne mondanók ki: a Nyugat, ha meg is maradt, már nem a nyugati szellem fórumának, hanem a magyar irodalom virágos kertjének nevezte magát. De lehet, hogy mindez csak taktikából történt így s ezek a belső ügyek most nem is érdekelnek bennünket. Időközben meghalt Osvát Ernő és Ignotus neve lekerült a lap éléről.

Nem sokkal 1920 után már jelentkezett az újabb korosztály s ha a nyugatosok védőszárnyai alatt indultak is el, fejlődésük, úgy látszott, szembe fordítja őket mestereikkel. Különállásuk dokumentálására megcsinálták Pandora című lapjukat, amely mögött Mikes Lajos állt atyai jóindulattal, de ennek ellenére sem tudott gyökeret fogni. A folyóirat megszűnt s írói szétszóródtak a napilapok szerkesztőségeiben. Voltak közöttük, akik jelentékeny egyéniségekké fejlődtek, de mint nemzedék, nem tudtak maguknak különösebb helyet és jelentőséget biztosítani. S az utánuk következő korosztály még színtelenebbül, még kevesebb harcra termettséggel jelentkezett. Önmaguk érdekében sem érezték, hogy harcot kellene kezdeniök; a földél alá kerültek portáján kopogtattak és — bebocsájtást nyertek.

A Nyugat helyét, súlyát és irányvonalát nehéz lenne ma pontosan meghatározni. Készséggel elismerjük, hogy még mindig a legnívósabb, legszabadabb levegőjű, legkevésbé oppurtunista szépirodalmi folyóiratunk. Nem tartanók illőnek ellene vádaskodni, mikor még hozzá hasonló sem tudott évtizedek óta megszületni. A fiatalok örömmel zsúfolódnak be a keretei közé, holott nekünk az a nézetünk, hogy ez a nagy összeillőség ma már sem a Nyugatnak, sem a fiatal íróknak nincs sok hasznára. Ha lenne intenzív irodalmi életünk, akkor a Nyugatot körülbelül az a hely illetné meg benne, ahol a modern francia irodalomban a Nouvelle Revue Française áll. Versenyen kívül s az irodalompolitikai surlódásokon felül lenne a helye. Hogy nem így van, ezért nem okolhatók egyedül a lap szerkesztői, de ha kritikával tekintjük át az elmúlt harminc esztendő, akkor nem hallgathatjuk el észrevételeinket és jogosnak vélt megjegyzéseinket.

Valószínű, hogy a Nyugat utóbbi tíz éve is egészen másképp alakult volna, ha közben méltó lapársak kerülnek mellé, ha az egész magyar társadalmi élet atmoszférája kitisztult és új értékekkel színeződött volna át. Ez nem következett be és ezért is nincs itt még az igazi számonkérés ideje. És lehet, hogy az egykori jogos számonkérők még több jót tudnak majd a Nyugat javára írni, mint mi, akik szintén csak ide-oda kallódunk napjaink siralomvölgyében.

Kassák Lajos

Luciano Folgore: A SZÉNHEZ

Gépek fekete kenyere, mely a bányák
torkából jössz elő
és felhalmozódol
számtalan tömbben
a munka útjai mentén;
nagy égő energiákban
tobzódó kenyér:
a te aranyhasadból
felszabadítod a lángok formátlan harmóniáját.
Ó, dalold ragyogó kórusaiddal
a dacolás himnuszát;
sarítsd a szelek trombitájába
a te akaratodat, ó szén!
Téged terhelt a kivénhedt
földnek roppant súlya,
mozdulatlan kavernáidban
sűrűn folyt a sötétség
és az ösidők éjszakái
egyre csak zavarták
rejtett gondolataidat.
De a zajos csákány
feltárt az álom misztériumából
a nap vágyai elé.
A tárnák mentén lehulltak
a fénylő pikkelyek
és a te hatalmas tömbjeid
átlépve a zsilipeket
szenvedélyesen rohantak új harcok elébe.
Szállj fel ó szén, csillogva
és káprázd el a tárnák lehelletével
nyomorult jelenünk
nyomorultabb napjait.
Készíts imádságot a füstből
a csövekben fenyegezd meg
a füstös kohóknak
vidám muzsikáját
és melegítsd meg
a fagyott kezeket,
azokét, akiknél alszanak
végtelen tavaszok óta
a harcos gondolatok,
a merész muzsikák
s a lelkesedés,
mely pirosan terjed

munka

és hangosan bejutja
a csillogó városokhoz
vezető utakat.
Szállj fel, ó szén, égő máglyaként,
világítsd be az univerzumot
és készítsd elő a Jövőt.
Mondd el meleg szavaiddal,
hogy a te lángod nem tűri
az erőtlent, fagyos kezeket,
csak fiatal hősök szívét,
zsenik virágos koponyáit
akarja táplálni,
energiával jóllakatni
és egyenként elültetni
az élet mély barázdáiba.
Egy végtelen termés aranya
önti el a mezőket
a föld egészségesebben fog lélegzeni,
az izmok bátrabban fognak feszülni
és a halál sátrából
eltűnik a kolostorok lefüggönyözött ablakai mögé
a félelem köde.

Riccardo Bacelli: A VÁROSBAN

Egy nap a régi szurkos kikötő
leperzselt rakodőhelyén járkáltam nő után.
Árnyéka sem volt vitorlának, sem lehorgonyzott hajók
köteleinek. Büszke nők sétálgattak,
szépbokájú és nemesvállú szaracénvérű nők.
Az ég a tengerre
hajszolta szemeinket, a tenger a szép nők
kibirhatatlan szemlélésére. Mindenütt
forróság, fásultság, himbálódzás, vér,
déli szín és a szénhordó munkások raja.
Minden más unalmas fölöslegessé vált
a föld arcán. A kereskedelem és történelem
elvesztették értelmüket égen és földön.

Riccardo Bacchelli: INTELEM

Az embernek nincs joga idő előtt meghalni.
A kicsorduló ifjúságból jutnia kell az érett
és tapasztalt férfikorra is. A nagyság ára
az aratásig elérkezni. Nincs joga
elfáradni az embernek, se megörülni, se lemondani
egyetlen lehetőségről sem.

Ford.: Mária Béla

Jegyzetek az elröppenő kék madárról

Évekkel ezelőtt, egy nagy vállalat meghajszolt altisztjével a világ soráról beszélgettem és ekkor ez az egyszerű szegény ember minden átmenet nélkül hirtelen így fordult hozzám:

— Igen, igen, uram, de mi lesz a lélekkel?

Ma sokszor gondolok vissza erre a beszélgetésre, mert világosan látom, hogy „modern” életünkben, civilizációnk nagyszerű termékei és társadalmi bajaink közepette, egyre inkább csak erről van szó. Nem misztikus, nem matefizikai és nem önmagában vett pszichologiai, hanem társadalmi értelemben. Életünk, jövőnk sorsa attól függ, hogy mennyire tudunk válaszolni erre a par excellence individualisnak látszó kérdésre. Ezzel pedig nemcsak az egyéniség és a tömeg, az individium és a kollektivitás már korábban sokszor megtárgyalt és a nyugati országokban még ma is állandóan felszínen tartott kérdésére akarok rámutatni. Sokkal inkább a mai embernek önmagával való tragikus konfliktusát szeretném felidézni. Azokat az összeütközéseket, melyek részben tudatosak, részben öntudatlanok, de áthatják napjainkat és jelenlétükkel mintegy megfertőzik az élet egészséges levegőjét.

Senkisémondhatja, hogy nem érünk rá ilyesmivel foglalkozni, még akkor sem, ha valaki az ostromolt Madrid példájára hivatkozik. Igaz, a spanyol polgárháború frontján az egymással szembenálló fegyveres erőknek egyéb gondjuk is akad. De miért ne volna a kérdés Spanyolországon túl időszerű? Sőt, éppen a polgárháborúval kapcsolatosan vált azzá. A világ ma még sok mindent nem ismer a spanyol eseményekből. De ettől függetlenül fel sem tudja fogni a példátlan harc lényegét. Az önkéntesek jelentkezése a különböző országokban, nem bizonyítja ennek ellenkezőjét. Egyrészt azért, mert nagy a gyanúm, hogy az önkéntesek elhatározásában nagyobb szerepe van a belső kétségbeesésnek, melyet így próbálnak levezetni, mint az öntudatnak. Másrészt azért nem bizonyítanak az önkéntesek jelentkezései, mert a polgárháború sorsa Európa és Amerika magatartásán és nem az önkéntesek tudatos, vagy öntudatlan heroikus önfeláldozásán múlik. Ez a magatartás pedig nemcsak a spanyol polgárháborút, hanem sok minden mást is megakadályozhatott volna, amennyiben energiáit nem kötik le a meghasonlás, a kétségbeesés, a tárgyaltalan izgalom, a bizonytalanság bénító erői.

— Quo vadis domine? — kérdezik tőlünk az idők s mi egyre kevésbé tudunk erre felelni, akkor, amikor körülöttünk napról-napra teljesebben legyőzik a teret, az időt, megfélemezik a természet vad erőit és kihasználják a világ rejtett kincseit.

Most olvasom Bertrand Russel könyvét az utolsó száz év történetéről. Milyen mozgalmas száz év volt ez 1826-tól 1926-ig. Mi minden történt Napoleon leverése óta a Szentszövetség megalakulásától, az 1848-as szabadságharcokon, a tőkés termelés kialakulásán, a marxiz-

munka

mus fellépésén keresztül a világháborúig, az új orosz állam kialakulásáig és a Népszövetség „csődjéig”. Milyen óriási változásokon ment keresztül az emberiség társadalmi, gazdasági és szellemi vonatkozásokban, mégis a száz év forradalmi eseményei szinte jelentéktelenné zsugorodnak, ha összevetjük azzal, amit mi az utolsó húsz év szédítő iramában, a világháborútól a mai napig megéltünk. Az elmúlt száz év az alakulás, a fejlődés jegyében telt el, míg az utolsó húsz év a tehetetlen, önmagát emésztő körforgás ideje volt, és végeredményben a társadalom nagy része a világháború kegyetlenségeiből a fasizmus kábulatába ájult. S mi most úgy látjuk, ezekben az években majdnem reménytelenül elvesztünk, nem találjuk magunkat, mert nem tudjuk „mi lesz a lélekkel”.

Az egyén elszemélytelenedése a világháborúban ért el a legmagasabb pontra. A háború az embereket csapatokba tömörítette. Ebben a tömegben az egyén csak szám volt, ami a háború szempontjából természetes és érthető. Az azonban már kevésbé érthető, hogy a háború után a szocializmus miért akarta a személytelenítést a kollektivitás jelszava alatt és a szó helytelen értelmezésével tovább fokozni? Amikor világos, hogy az egyre kegyetlenebb, antihumanista tárgyasodással és egyéniségellenes tendenciákkal, sem a materializmust, sem a tömegszerűséget nem lehet szembeállítani. Mert ezzel csak a fasizmus ágyát vetjük meg, melynek létérdeke, hogy az emberi egyén helyét a mechanizálódott tömegember foglalja el. Félreértések elkerülése végett, nem a realitástól távol álló filozófiai idealista gondolat, vagy szélső individualista álláspont szükségszerűségéről van szó. Nem. Hanem arról, hogy az egyre átfogóbb és mindent megnyomorító materializmussal szemben, az egyéni élet kiteljesedésének követelményeit kellett volna kihangsúlyozni. Nem azt kellett volna mondani, hogy egy ember nem számít és csak az eszme fontos, hanem azt, hogy elsősorban az ember érdekel bennünket. Mert aki megszületett, annak természetes joga van az élethez. Miután az egyén nem elszigetelten, hanem társadalomban él, természetes tehát, hogy életlehetőségei a társadalmi összedolgozás minél teljesebb megorganizálásától függenek. Miután a társadalmi együttműködés akadályait csak a szocializmus szüntetheti meg, az egyén előtérbehelyezése nem került volna ellentétbe a társadalmi fejlődés alapvető kérdésével. Ellenben kialakulhatott volna egy olyan bensőséges emberi kultúra, melynek szinte természetes következménye a mindent átfogó társadalmi tudat kifejlődése, a „vergesellschafteter Mensch” életet irányító akaratának megerősödése.

Ma éppen ez az alakító akarat hiányzik, mert nincs semmi ami táplálja. A belső kiegyensúlyozatlanságnak logikus következménye mindaz, ami az utolsó húsz év tehetetlenségét meg is magyarázza. A sorozatos csalódások egyre erősebb visszahatást szülnek s egyre bénítóbban hatnak. Igaz, a materiális igények megnövekedtek, de a szellemiek ennek arányában csökkentek s éppen itt van a baj. A gépi termelés mennyisége nem befolyásolja a minőséget. Szellemi téren a mennyiség csak a minőség csökkenése árán emelkedhetett fel, amennyiben az utolsó húsz év felületen mozgó szellemiségének elterjedését felemelkedésnek nevezhetjük. Kétségkívül szellemi és ezzel emberi életünk igazi tar-

talmának alapfeltétele, hogy az élet materiális tényezői, túl az önfenn-tartás primitív szükségletein rendelkezésünkre álljanak. De amennyiben ezekből a nélkülözhetetlen eszközökből cél lesz, megmarad a belső kielégítetlenség követelő érzete, amelyet csak újabb és újabb narkotikumokkal lehet időlegesen lecsillapítani, s amely hol tompa kétségbeesésben, hol hisztérikus kitörésekben nyilvánul meg.

1649

Az eddig uralkodó közkeletű felfogás szerint, a tragikum lényege, a hős összeütközése a külső világrénddel. Ez a klasszikus tragédiákban úgy ahogy jelenlévő tragikum teljesen átalakult. Napjaink tragédiája abban van, hogy a hős nem képes összeütközni a külvilággal, mert hiszen ehhez előbb saját magát kellene megtalálnia. A mai embert azt jellemzi, hogy úgy hajszolja élete lehetőségeit és az élete tartalmát, mint Maeterlinck mesejátékában a kék madarat. De ugyanakkor húsz év óta mindent elkövet, hogy a kék madár elröppenjen előle. És a madár el is fog szállni, amíg az ember nem tud legalább némileg kielégítő választ adni arra az egyszerű kérdésre, hogy „mi lesz a lélekkel?”

Gró Lajos

A háborúutáni magyar szocializmus útja

„Was mich nicht umbringt, macht mich stärker.” *Nietzsche*

A „Neobarokk” rendszerének restaurációja után a magyar szocialisták még hosszú ideig bizakodtak a történelem alakulásának számukra kedvező fordulatában. A régi világ újrabeköszöntését csak „kurzusnak” gondolták, vereségüket átmenetinek, politikai hibák és pillanatnyilag szerencsétlenül alakult hatalmi konstellációk következményének. Szorongó várakozással lesték a rendszer eresztékeinek minden lazulását. Nem is nagyon csodálatos, hogy ez a nemzedék, amely a társadalmi összeütközések világgraszoló nagy harcaiban élt és növekedett, amely az előtte lejátszódó történelemből kizárólag az események dinamizmusát látta és egy relative kiegyensúlyozott társadalmi állapotot csak hírből, az alig egy pár év alatt valószínűtlen messzeségbe süllyedt „boldog” békevilág emlékképéből ismert, nem fogta fel a magyar történelem statikusba változását, a konszolidációs korszak viszonylagos szilárdságát és véglegességét. Az idő távlatából visszatekintve, ma úgy látszik, hogy ez a „konzervativizmus” a rohamosan megváltozott világban a régi szituációhoz való illuzórikus ragaszkodás nem nagyon volt elkerülhető, mert az a nemzedék, amely annyi győzelmet és vereséget, forradalmat és ellenforradalmat, történelmi presztízzsel rendelkező uralmak bukását, érinthetetlennek tartott országhatárok változását élte át, amely az élet örömeit nem, de a halál nagyszabású játékát annál jobban ismerte, nem bontakozhatott ki nagy intenzitású központi élményének traumatikus szituációjából. Vannak úgy látszik a történelemnek olyan új pillanatai, amikor a régi világ organizációi és annak emberei, túl emberi gyengesé-

munka

gen és politikai ügyefogyottságon, feltétlenül hibázni kényszeríti a magukban hordozott élmények végzete bonyolódott és kilátás. m konfliktusba kényszeríti a maguk előtt talált új és ellenséges világgal.

A szociális és biopszichológiai organizációk konzervativizmusának és a gyorsan alakuló külvilágnak összeütközése nem egyszeri, sajátos, véletlen, hanem állandó jelenség. Mindkétmű organizáció közös konzervativizmusa abból keletkezik, hogy bizonyos alapanyagra: a biopszichológiai organizációnál a veleszületett alkati, energetikai, ösztöni örökségre, a társadalmi organizációnál a csoport érdeki, meggyőződésszerű, hitbeli és lelki összetételére a külvilág, a társadalmi totalitás bizonyos hatásokat gyakorol, ugyanakkor, amikor a biopszichológiai és társadalmi erőforrások maguk is átalakítják a külvilágot, illetve a társadalmi totalitást. Ez a kölcsönös, egymást meghatározó és feltételező átalakító tevékenység bizonyos történéseken keresztül realizálódik, amelyeket élményeknek nevezhetünk. Az organizációk csak ilyen élményekben valósulnak meg, minden élmény az organizáció részévé válik. A tegnapi és tegnapelőtti élményei a ma organizációjában testesednek meg, a holnap és a holnapután új élményeit meghatározza az organizációvá szerveződött múlt. Az élmény az a híd, amelyen keresztül a múlt a jövővel érintkezik és a jelen múlttá alakul át.

Minden organizáció tehát a múlt élményanyagának terhét hurcolja magával és az organizációvá vált élmények az organizációk jövő pályáját is nagymértékben befolyásolják. Mélyenvesződött, nagyindulatú, hatalmas intenzitású élmények megnehezítik az új élmények felvételét és a folytonosan változó külvilág követelményeinek megfelelő alkalmazkodást. Ami velünk és bennünk történt, az nagyjából eldönti azt, hogy mi történik velünk ezután. Ez természetesen nem valami kérlelhetetlen és kiútnélküli végzetet jelent, hiszen az ember csak annyiban ember, amennyiben saját végzete fölé emelkedik, hanem csak annyit jelent, hogy emberek és embercsoportok nem tetszésük, akaratuk szerint választják meg sorsukat, hanem a maguk előtt talált és magukban hordozott történelem feltételeinek korlátai között. Ezeket a történelmi feltételeket pedig nemcsak az élet anyagi termelése, a termelő erők elért kapacitása, hanem a biológiai, ősi (bár az előző korszakok által már alakított) ösztönszükségletei és vágyai, az egész kulturális, morális, etikai és nyelvi örökség és végül saját organizatorikus, vagy egyéni múltjuk szerveződött élményei, a belső előtörténet határozza meg. A belső előtörténet annyival inkább fog együttmeghatározó jellegén túlmenő befolyást gyakorolni az egyén, vagy a csoport későbbi életére, minél nagyobb intenzitásúak voltak a megelőző korszak élményei.

A megelőző korszak legfontosabb élményeinek túlnyomó hatását meggyőzően szemlélteti a háborúelőtti szocialista mozgalom előtörténetének legdöntőbb érzelmi és gyakorlati kulminációja: a forradalom. A hatalom a szocialista mozgalom ölébe hullott. Akárhogy is képzelte el a háború előtti mozgalom kormányrajutását — bizonyos, hogy nem a megtörtént formában képzelte el — és akármennyire nem volt teljes a hatalommal együttjáró kielégülés, mégis, ez az élmény kitörölhetetlen nyomokat hagyott. A kielégületlenségben sok ok játszott közre, minde-

nekelőtt mély félelem a teljesüléstől és a hatalommal járó felelősségtől — és az, hogy a hatalmat nem hódítással szerezték meg, nem is a legitim birtokosok kezéről jegyezték el, és így sem a legitimitás, sem az illegitimitás lelki előnyeit nem élvezhették. Ez az oka annak, hogy mindenki, aki a háború utáni szocializmus tendenciáival foglalkozik, a forradalom motívumát kell, hogy kiinduló akkordul és állandó kísérőzenéül válassza. A forradalom elvesztésének materiális tényén, és az ezzel együttjáró erőhatalmi viszonyok gyors változásán felül még mélységes lelki hatás az, amit a forradalom élménye nemcsak a forradalomban résztvevő, hanem az utánakövetkező szocialista generációra, valamint a forradalommal szembenálló társadalmi csoportokra is kifejtett.

Az élmények konzervatizmusának éppen kifejtett principiuma folytán a hatalmi viszonyok gyors változása, az ölbehullajtott hatalom hirtelen elvesztése, a fenn és lenn tragikus fordulata meghaladta azt a mértéket, amelyet a mozgalom embereinek lelki berendezkedése elviselni még képes volt. A kibontakozó új magyar realitás, amely csakhamar elégedett a forradalom előtti társadalmi erők ismert realitásával, túlságosan elképesztő volt számukra ahhoz, hogy a valóság reális képének elismerjék. Meg kellett tehát tagadni a tűrhetetlennek mutatkozó realitást és a külvilágot, ha illuzórikusan is, saját vágyaik projiciálásával kellett kialakítani. A gondolkodás látta ugyan a valóságot, de a szív nem akarta észrevenni; a gondolkodás makacszkodott; végül mégis a szív i. e. a vágy győzedelmeskedett. Nem a külvilág minden vonatkozásban teljes megtagadásáról volt szó, hanem a valóság érvényének időbeli korlátozásáról; nem a valóság érvényét tagadták meg; hanem a valóság kontinuitását, tartósságát: a valóság nem a világ új képe volt, csak a pillanatot komor árnyéka vetődött a szocialista mozgalomra. A legelviselhetlenebb szenvedést is tűrhetővé enyhíti a gyors változás reménye. A vereség nem olyan fájdalmas, az elbukás nem olyan végzetes, ha csak ideiglenes és átmeneti. Ez a lankadatlan reménység az oka, hogy a vereséget nem érzik kellő mélységgel és ebből eredt törhetetlen optimizmusuk is, amely várta és kívánta és így látta is a szociális haladás világának nemzetközi előrenyomulását. Ami itt Magyarországon történt velük, ebben a perspektívában, a kapitalista társadalmi rend nagy Götterdämmerungjának időpontjában, a szocialista happy end bizonyosságában, alig volt számukra több, mint a történelem mellékvágányra futása, nem volt egyéb sajnálatos epizódnál. Sóvárgó nosztalgiával tekintettek a külföld felé és bizakodtak a világtörténelem alakulásának kedvező fordulatában. A teijesség kedvéért meg kell azonban jegyezni, hogy ez az illuzionista optimizmus, akármilyen összefüggésben is van a forradalom élménykomplexumával, nem kizárólagosan baloldali sajátosság, hanem inkább oly sajnálatos és egyáltalában nem kívánatos tulajdonság, amelynek jobboldali vonatkozásaira éppen Szekfü Gyula legújabb tanulmánya vetett fényt. Ennek okát sokan a magyar társadalom történeti elkésettségében keresik, de mibenlétének kifejtése és a létrehozó okok felderítése e cikk keretén kívül esik.

Közös jellemvonása még a magyar jobb és baloldalnak, különösen a háború után, hogy a külföldi társadalmi berendezkedések és eszmeáramlatok iránti nyílt lelkesedés — minden világnézeti és árnyalati fel-

munka

fogáskülönbség ellenére — együttjár a magyar társadalom belső fejlődési erejének titkos lebecsülésével. A különböző világnézetek jóhiszemű és kevésbé jóhiszemű propagátorai és lelkesedői igyekeztek eszméiket a hazai, hely- és időhöz kötött, a történeti fejlődés adta lehetőségektől függetleníteni és a magyar társadalmat csak nyersanyagoknak, felszántandó ugarnak, harci területnek tekintették eszméik terjesztése érdekében. Ez az egyoldalú, kölcsönhatás nélküli nemzetköziség nem hozhatta létre a szükséges kommunikációt, a nemzetközi és nemzeti, általános és helyi elemek surlódásából és kiegyenlítődéséből, dialektikus feszültségéből kialakuló egészséges szellemi életet.

A viszonyok gyors megváltozásának reménye nehéz időkben fontos lelki szolgálatokat teljesített a mozgalom számára, de ez az irreálisnak bizonyuló fantázia csakhamar akadályává vált egy reális mozgalom kialakulásának.

A messzekalandozó szemlélet nem kedvezett a történeti helyzet mélyebb analizisének. Az imaginárius fantáziának nincs szüksége a vereség okainak kutatására, sem az új realitás mélyebb megismerésére, mert hiszen mindkettő törvényszerűségét kétségbe vonja. Így tehát nem gondolt arra, hogy a forradalom elbukását nemcsak külerőszak okozta, hanem saját belső gyengeségének, politikai és emberi érettségi hiányának is következménye volt. A szocialista átalakulás ellen a magyar társadalom széles rétegei vonultak fel. A forradalom elbukásában a magyar társadalom döntő társadalmi rétegének, a parasztságnak passzíven és aktíven, nagy szerepe volt. Ez a bizalmatlanság, közömbösség és ellenségeskedés releváns társadalmi erőket még évtizedekkel a forradalom után is hatalmában tartott.

Az új országhatárok következtében szükségessé vált ipari átalakulás a tanult és szocialista befolyás alatt álló szakmunkásokat nélkülözhetővé tette, gazdasági száműzetésbe kényszerítette. A racionalizálás, a világgazdasági válság és a városokba tömörülő agrárproletariátus mind hozzájárultak a magyar munkásság atomizálódásához. Kialakul egy szinte állandó munkanélküli réteg, melynek osztályhelyzete és magatartása élesen elüt a dolgozó munkásságétól. A munkásság helyzetének társadalmi gyengesége a szocialista organizációkat szükséges háttérjüket fosztotta meg.

Mindezek a problémák felbukkantak és ismét előmerültek e korszak szocialista tudományosságában; nem tekintették e kérdéseket a mozgalom sorskérdéseinek, „közvetlenül hozzájuk intézett kérdéseknek” és feleletet ismert attitűdjüknél fogva, csak a nagy pillanat mindent felölelő hatásától vártak. A problémák folytonos elnapolása nem jelenti a problémák megoldását, csak az előtérből való száműzését és létrehozza a tisztázatlan helyzetek sokaságát. A kérdések felvetése nem jelenti a kérdések megoldását, de a kérdések fel nem vetése csak megnehezíti a megoldást.

Az a korszak, amely hallgatással mellőzi problémáit, ítéletet mond saját maga fölött; az a korszak, amely nem gyónja meg bűneit, nem nyerhet feloldozást.

A valóságos erőhatalmi viszonyokat természetesen nem lehet oly

mértékben mellőzni, mint a korszak általános realitásának tudományos megfogalmazását; a vágyak a valóságos viszonyok határaiba ütköznek. A politika aktuális vonatkozásait döntően determinálta az a már felem-lített körülmény, hogy a forradalom nemcsak a szocialista mozgalomnak, hanem a vele szembenálló társadalmi erőknek is döntő élménye volt. A forradalom megismétlődésének elkerülése érdekében ezek az erők új poli-tikát inauguráltak. Mélységes bizalmatlansággal kezelték a szocialista mozgalmat a szocialista eszme minden vonatkozásával együtt. Alkot-mányos tradícióik, amelyeket rendszerint lebecsülnek, megakadályozták a szocialista mozgalom teljes felszámolását, amiben egyébként más meggondolások is szerepet játszhattak. A szocialista mozgalom felszá-molása helyett arra törekedtek, hogy a mozgalom vezető reformista-demokrata organizációjának működését szűk határok közé szorítsák és csak a másik „taktika” híveinek organizációját akadályozták meg tel-jesen működésében. Ez a csoport egyébként egy pillanatig sem játszott jelentős politikai szerepet a magyar társadalmi harcokban és viszony-lagosan legnagyobb sikereinek idejében is csak egy kis „avant garde”-ot tudott felmutatni.

Az erőhatalmi viszonyok ilyen alakulása mellett a reformista de-mokrata tömegorganizáció, minthogy funkciójánál fogva politizálni kényszerült, kénytelen volt a valóságos erőviszonyok miatt elvi és gya-korlati állásfoglalásából koncessziókat tenni. Az ellentétes társadalmi erők új politikája korlátok közé kívánta szorítani a pártot, a párt tár-sadalmi háttérét képviselő tömegek pedig érdekeik és meggyőződéseik erőteljes képviselését és a párt tevékenységének kiterjesztését kívánták. Ez sokirányú összeütközéshez vezetett. A reformista demokrata tömeg-párt váltakozva engedelmeskedett tömegei és az államhatalom nyomá-sának, hogy végül az ellentétes társadalmi erőknek és az államhatalom-nak engedve, harci tevékenységét erősen korlátozza. Ezt rendszerint tö-megeiknek tiltakozása követte, ami lassanként a tömegek elporladásához, a pártapparátus jelentőségének növekedéséhez, s egyben a párt politikai súlyának csökkenéséhez vezetett. A párt és a mozgalom, a párt és a mun-kásosztály kapcsolatai meglazulnak, magában a pártban a bürokratikus elemek túlsúlyra jutnak. Nem mintha egy politikai párt részére az adott helyzetben más út járható lett volna, de azért mégis meg kell jegyezni, hogy ez a politika nem lehetett világnézeti szocialista politika és ez a szocialista szemlélet és hit számára súlyos teherteret jelentett.

A pillanatnyi világnézeti vonatkozású kompromisszumok és a messianisztikus csodavárás nem állottak egymással ellentétben, sőt ez az opportunizmus mélyebb erkölcsi indokolását abban találta, hogy az organizációkat a bennük rejtőző tradíciós értékekkel fenn akarta tar-tani a jobb jövő, — egy demokratikus Magyarország elérésének idő-pontjáig. — Persze a dolgok belső természete az, hogy az aktuális opportunizmus és a messianisztikus fantázia kettősségében csakhamar a napi politikai opportunizmus nyomatóka növekszik, ami a párt belső átrétegződésében is kifejezést talált.

Ez a lelki attitűd a politikai tevékenységben is megtalálta a maga párhuzamait, ahol a napi politika és a távolabbi politika összefüggésé-nek láncszeme hiányos. A napi politika kizárólag a pártkeret fenntartá-

sára irányult; a célpolitikát a kormányzás mikénti kezelésének kérdései izgatták; e korszak legszenvedélyesebb intern vitáit e kérdések képezik. Hiányzott azonban a kettő közti átmenet programja, egy terv a szocialista mozgalom számára releváns társadalmi rétegek, köztük a munkásosztály többségének megnyerésére, hiányzott a tiszta állásfoglalás mindazon kérdésekkel szemben, amelyek a szocialista mozgalom iránt bizalmatlanságot keltettek, az antiszocialista propaganda számára pedig életlehetőséget adtak. Pedig egy demokratikus szocialista párt részére a tömegek szimpátiájának és bizalmának megnyerése sorskérdés és így ha ezek a problémák nem foglalkoztatták kellő súllyal a pártot, annak mélyebb oka részben önerejének és az ország belső fejlődési lehetőségeinek lebecsülésében, részben pedig a világpolitikai panacea csodatevő hatásának túlbecsülésében rejlett.

A kompromisszumok politikájának legnagyobb veszedelme abban állott, hogy a tömegek, amelyek a kompromisszum okait nem ismerték, csak tényét észlelték, az engedményekben kizárólag gyengeséget, a visszavonulásban kizárólag megfutamodást láttak; az intellektuellek számára viszont kevés vonzerőt jelentett a kompromisszumos politikában megmutató elvi tisztázatlanság.

Talán azt lehetne az eddig elmondottakkal szemben felhozni, hogy a szocialista mozgalom a vereség folytán előállott belső gyengeség idején és a külföldi mozgalom előretörésének időpontjában nem folytathatott más politikát, mint amelyet éppen követett és ez a politika csak ma, a középeurópai mozgalmak összeomlása után tűnik fel illuzórikusnak. Az elmondottakban távol állott tőlem az a tendencia, hogy a követett politika elkerülhetetlenségét tagadjam, sőt éppen ezt kívántam bizonyítani, de az, ami elkerülhetetlen, nem feltétlenül kívánatos. Minden haladás csak a szükségesség határainak áttörésével, az utópia realizálódásának útján történik. A nemzetközi politika összefüggése a belpolitikával, a viláfgorgalom, világ gazdaság, világkultúra korszakában nyilvánvaló, de semmilyen világpolitikai áramlat hatása sem pótolhatja a belső mozgalom erejét. Éppen a középeurópai szocialista mozgalom mutatja meg a legvilágosabban, hogy minden mozgalom elsősorban önerejére támaszkodhatik. A magyar szocializmus sorsa mindenkor attól függ majd, hogy a magyar társadalom adott összetételével és történelmi fejlettségével felvetett kérdések megoldására milyen elméleti s gyakorlati tervet tud kidolgozni és emberi példaadása, gondolkodásának intellektuális merészsége és becsületessége, morális, etikai tisztessége milyen presztízst kölcsönöz számára a társadalmilag döntő rétegek felé. Enélkül hiábavaló volna a nemzetközi mozgalom minden győzelme, mert a magyar mozgalmat intellektuálisan és gyakorlatilag is megoldhatatlan feladat elé állítaná, amely csak újabb elbukását eredményezhetné.

Nem lehet tudni, hogy a reménykedő optimizmus korszaka meddig tartott volna el. Közbejött azonban a középeurópai német és osztrák szocialista pártok összeomlása.

Ezek a világtörténelmi események mély nyomokat hagytak az egész világ szocialistáiban. Bár a lejátszódó eseményeket és azok tanulságait a különböző országok szocialistái a helyi adottságok és a történelmi vi-

szonyok eltérései szerint értékelték, mégis a nyugateurópai országokban közös tendenciaképen mutatkozott meg az a törekvés, hogy a fasizmus előretörése a szocialista hit megélénkítésével és gondolkodásának korszerű átalakításával kell felelni. A német és osztrák fasizmus uralomra jutása után két veszedelem fenyegette Európa szocialista mozgalmát. Az egyik, hogy az egyre jobban fasizálódó Európa az egész mozgalmat a föld alá, vagy a tengeren túlra fogja szorítani, a másik, hogy a szocializmus megszűnik eleven hit és korszerű progresszív tudományos gondolkodás alapja lenni s hogy egész érzélem és gondolatvilága konvencionálissá, bizonyos meghatározott társadalmi millió szakmai ideológiájává válik. Ez a kettős veszedelem, a fasizálódó Európa „Untergang”-fantáziája és a belső előregedés, hit és értékszkepticizmus tulajdonképpen egy, mert a fasizmus csak ott és úgy tud győzni, ahol fontos társadalmi rétegek elveszítették hitüket, ahol az eszmekövetelte magatartás és a tényleges életvitel között mélységes űr tátong. A fasizmus éppen ezért nem egy új korszak ígéje, hanem egy hitében megingott, régi korszak valóságának végletes és szélsőséges megnyilvánulása. A fasizmus győzelme utolsó oldala egy olyan könyvnek, melynek bevezető sorait a liberális korszak belső ellentmondásai töltik ki.

A nyugateurópai, elsősorban a francia mozgalom helyesen érzékelte a szocialista konzervatizmus, a társadalmi elszigetelődés, a szellem ellenes bürokratizálódás, a korszerű problémák előtti steril elzárkózás veszedelmeit. A külső megtámadásra belső strukturájának élményszerű megnyitásával reagál, amikor kísérletet tesz a humanisztikus tradíció és a jövőalakító társadalmi forradalom erőinek egybekapcsolására, megkeresi a szocialista és humanista gondolkodás közös ősforrásait. Görcsös és gyanús egyensúlyát feladta egy termékeny, problémátfelvető, kutató bizonytalanság javára. Elszigetelt, elidegenítő, arisztokratikus magatartásának gögjét felváltotta a rokonnak talált társadalmi és szellemi mozgalmakkal való együttműködés szándéka. Enélkül a szellemi attitűd és igény nélkül a francia népfrontmozgalom minden értelmet nélkülözne és nem volna egyéb, mint ideig-óráig sikert ígérő politikai manőver.

Míg a fasizmus előrenyomulása, a nyugateurópai szocializmus emelkedéséhez vezetett, addig nálunk a mozgalom, és különösen a pártmozgalom ereje mélyen aláhanyatlott. Ugy látszik, hogy a magyar mozgalom csak reménybeli középeurópai kapcsolatainak elvesztése után, mintegy 15 éves késéssel veszi tudomásul azt a tényt, hogy történeti vereséget szenvedett és hogy harcainak politikai kilátásai még jóideig minimálisak. Az előző korszak illuzionista optimizmusát, e megrázkódtatásszerű ráeszmélés, indokolatlan pesszimizmussal tetézte. A letargikus hangulat egy időre határozott pánik jellegét vette fel és csak lassanként engedett egy rezignált passzivitásnak.

A szocialista mozgalom kétségtelenül mélypontját érinti, habár valószínűnek látszik, hogy a közeljövőben lassan felfelé ívelő vonalat fog követni. Valószínűvé teszi ezt az ipar kisméretű konjunktúrája, amely a munkásosztály társadalmi erejét kétségkívül növelni fogja és az általános és titkos választójog netáni bevezetése esetén az is valószínű, hogy a falu szunnyadó szocialista szimpátiái ismét lángra kap-

nak. Az ország részleges demokratizálódásának elmaradása persze ezt a folyamatot megakaszthatja és a szocialista mozgalom terjeszkedése helyett továbbra is csupán egyes falusi szocialistákról lehet majd beszélni.

Minden aktív szocialista politika azonban a közeljövőben is az uralkodó rendszer korlátaiba fog ütközni és így csakhamar ismét meddőségre kényszerül. A pártszerű szocialista tevékenység korlátolt lehetőségei nem jelzik a szocialista mozgalom valódi határait és ha az adott feltételek mellett a szocialista politizálásnak nincsenek lehetőségei, akkor a szocialista mozgalomnak a politikánál mélyebb, átfogóbb területek felé kell tevékenységét elsősorban irányítania.

A termékeny politizálás korlátolt lehetőségeire a szocialista mozgalom csak hitének élményszerű elmélyítésével és tudományos gondolkodásának korszerű magyar reformjával válaszolhat. A pártszerű politika kényszerű kompromisszumai nem kötik oly mértékben a szocialista gondolkodást, művészetet, eszmeterjesztést és így a politika által okozott presztizsveszteség sorsában nem is osztozhatnak.

A mozgalom és párt egymásközötti viszonyában mindenkor a mozgalom a tágabb, a párt a szűkebb fogalom, a mozgalom az állandó, a párt változó tényező, de a mozgalom az, amely mindig megújulásra kész és mindig változó, a párt pedig mindig konzervatív. A pártot a mozgalom hívja életre, hogy céljait a politikai erőterben hatalmi eszközökkel is realizálja. Vannak a történelemben helyzetek, amikor a mozgalom minden gyakorlati és erkölcsi ereje a pártban összpontosul és láttuk, vannak pillanatok, amikor a kettő viszonya meglazul. Végeredményben azonban a mozgalom megújulása a pártra is kedvező hatást fejt ki.

A politikai erőterben nincsen lehetőség a korszak határainak túllépésére, de sikerülhet ez, ha a szocializmus a pártpolitika szférájából kilép és a magyar nép közügyévé válik. Ennek legelső előfeltétele minden bizonnyal az, hogy a mozgalom az előző korszak illuzionista optimizmusát és a mostani letargikus pesszimizmust egyaránt felszámolja. A mozgalom mélyponton veszteglése nem ok, csak ürügy a csüggedésre, a feladatok nyilvánvaló nehézsége csak az erőfeszítések növelésére kötelez. A belső világ projiciált vágyképe helyett a könyörtelen valóságban kell berendezkedni. Tudomásul kell venni a működési terület, hely és korszakszabta határait és a reábízott ügyet és a mozgalomranéző tömegek érdekeit hűséggel és tisztességgel kell szolgálni.

Egy magyar író már 1908 körül megírja, hogy a szocialista eszmét ugyanaz a sors fenyegeti, mely a régebbi nagy világeszméket is utólérte, hogy a kor általános ideológiájává válik és éppen azok ellen fordítják, akik létrehozták. A jóslat igaznak bizonyult. Babeli zűrzavar uralkodik a szocialista eszme különböző megfogalmazása körül. A mai szocialista generáció elsőrangú feladata lesz az, hogy a szocialista gondolkodás alapvető elveit teljes mélységében újra végiggondolja, korszerűen megfogalmazza.

E közös szellemi munka mellett a magyar szocialisták külön feladata marad még a magyar társadalom problémáinak megoldását célzó irányvonalak világos és egyértelmű kidolgozása.

Fülöp Pál

I.

... bevallom, hogy boldog vagyok. Boldog vagyok, hogy írok s írhatok. Mindig ebben kerestem és leltem meg a boldogságot, nyilván azért, mert sehol másutt a földön nem találtam meg. K. D.

Tartózkodó szeretnék lenni és mégis őszinte. Nem halotti beszéd-ként, de egy halottról szólnak ezek a sorok, egy halottról, aki míg élt, szorgalmas és kitűnő munkása volt annak a szellemi konglomerátumnak, amit magyar kulturának szoktak nevezni. Kosztolányi Dezső költő volt és író s mesterségét, elhivatottságát komolyan vette. Szinte úgy tűnt: művészetén kívül fontosnak semmi mást el nem ismert. Számára az élet: az írás volt. Maga a művészi megnyilatkozás folyamata. Vagy legalább is előkészület az alkotásra, állandó éber kíváncsiság, gondos kutató munka...

Egy halottról emlékeznek ezek a sorok, egy halottról, akire még nem tudunk emlékezni, mert ma is itt érezzük magunk között, nincs ideje még az emlékezésnek — és össze kell foglalnunk mindazt, amit egy termékeny élet munkájáról tudunk, holott valójában még nem jött el ennek az ideje: alkotásait nem foglalta egységbe a távlat.

II.

Én önmagamat önmagammal mérem. K. D.

Mint impresszionista költő tűnt fel s valóban feltűnt: sikereket aratott. Jelentkezése a század első évtizedében egybeesik a magyar kultúra polgárosulásának és európaivá válásának kezdeteivel. A *Hét* és később a *Nyugat* költői és írói jórészt szembefordulva a hivatalos Magyarországgal segítőtársakat találnak és közönséget nevelnek a megújuló magyar irodalom számára. Ady Endre és Babits Mihály mellett a gyöngéd és érzékenyhangú Kosztolányi Dezső a legértékeltőbb a fiatal költők között. A harcokban nem vette ki mérték szerint a részét, de társai s a közönség méltányolta ezt: a „Négy fal között” és „A szegény kisgyermek panaszai” költőjétől nem harcot és helytállást várt. Irodalmi szerepe is így alakult: Ady lendülete és Babits elmélyedése mellett jólesően simogató volt Kosztolányi lírájának játékossága s nemcsak a kritikusok emlegették gyakorta egymás kiegészítőjeként e három nevet, a nagyközönséghez is leghamarabb hármuk költészete jutott el. Ma már tisztábban látjuk az értékeket s számunkra Kosztolányi működésének ebből az idejéből alig egy-két vers, de inkább csak verssor az, ami megéretteti a magasságokat és mélységeket. És mégsem biztos, hogy az idők sodrában a fiatal Kosztolányinak merengő, ellágyuló, játékos, színes és felszínes költészete s az ennek továbbfejlődésére mutató néhány késői vers marad-e fenn, vagy azok az emberi sorsot revelláló nagyraértékelt utolsó költemények, melyeknek egységét majd mindig megbontja egy cinikus felkiáltás, felelőtlen, játékos jelző. Bizarr és

munka

merész itt, de megvallom: nem szeretem, soha sem szerettem Kosztolányi költészetét. Ha vonzott is egy-két szerencsés vers önfeléd játék, lerontotta ezt a rájuk csendülő fanyar hang, mely megtagadta az őszinteséget s a könnyedség, amivel mindent elintézhetni vélt. Az elszabadult, féküket vesztő rímek csilingelése, a felelőtlen szavak játékos ugrálása azt mondották nekem: hitetlen költő. „Hiszek a költészet öncélúságában”, vallotta Kosztolányi, de ez csak a mesterségben való hit, s ha azt mondta: „hiszek az életben”, ez csak ragaszkodás a boldog elrélvülést hozó percekhez, de nem a költőnek önmagában való hite. Önmagában nem hitt. Ez magyarázza irodalompolitikai helyzetét. A *Nyugat* költőivel kapcsolatban gyakorta idézték Petőfi—Arany—Tompá triumvirátusát. Nos Ady és Babits mellett Kosztolányi valóban csak *Tompá* maradt. Ő tudta ezt s bizonyára sértett önérzete magyarázza Ady emléke elleni dühös támadását.

III.

... légy üres te s könnyű, könnyű, örökre-játszó
látó, de messze látszó. K. D.

Bár működésének utolsó idejéig írt verseket s a mai kritika épp ezeket harsonázza örök értékűekké, írói pályafutásán a versek jelentősége mindinkább csökkent. Nem lehetetlen, hogy az önmagában való hitetlenség az, ami Kosztolányit, a költőt arra készítette, hogy lassan-lassan prózairóvá váljék. Versei majd mindig önmagáról szólnak, a prózában széttekinthet s megláthatja másokban a kicsinyességet, a komikumot. Ez megkönnyíti az élet súlyát és a kisebbértékűségi érzés hangos szívdobogása elhalkul.

„Kajánsága már oly halk, oly agyafurt és bandzsal, hogy az olvasót állandó izgalmas bizonytalanságban tartja, vajjon merre tekint, vajjon mikor beszél komolyan és mikor gúnyolódik.” Kosztolányi írta egyik kritikájában ezeket a sorokat, melyekkel talán legjobban lehetne jellemezni prózaírásának — különösen legjobb alkotásának: Esti Kornélnak — lényegét. Néha pedig szinte úgy tűnik: megvalósította az impassibilitét, — oly hideg és tartózkodó, tárgyilagos és érzéketlen. S aztán egyszerre mégis kivillan egy szó, ami megfordítja oldalak értelmét, megzavarja az olvasót — az író ilyenkor örül. (Huncut ember — ahogy Füst Milán írta róla.) Huncut ember: megtéveszt minket. Van szeretet benne a tárgyak iránt, de érdeklődését leszűkíti. Szemlélet, gondolat ötletté pattan nála. Egyrészt állandóan érezve és éreztetve az elmúlást, szeszélyes játékká röpíti a világot, másrészt legjobban az hevíti művészetét, hogy naggyá tehesse a semmiséget, ízesen érdekessé a hétköznapit — minden szimpátiámutatás, érzelmi stimuláció nélkül: a stílusa csiszoltsága, nyelvének kulturáltsága által. S ez talán Kosztolányi prózájának legnagyobb értéke.

IV.

Recsegjen a múlt s a bárgyú jövő is nekem magasabb kincset kell megónom. K. D.

Homo aestheticus sum — vallotta, de bármennyire is szeretett volna e „társadalmon kívül” s „csak az írásnak” élni, a lehetetlenség

törvény szerint neki sem sikerülhetett. Épp ellenkezőleg hajlékony és opportunistista természete, mely minden hatalommal kiegyezett „csakhogy írhasson” mindekor szolgálatába állította őt az uralkodó társadalmi erőknek. Pályája elején az akkor felfejlődő polgárságnak a polgári otthon, a csendes teák, a meghitt sarkok csipkés költészetét hozta. Az ellenforradalom ujságírása kihasználta pontosan fogalmazó hajlékony hangját, melynek gúnyja ekkor hirtelen élessé és keménnyé vált. Talán épp ezt a munkásságát akarta maga elől is eltüntetni, szociális lelkiismeretét megnyugtadni, mikor később egy budapesti cselédlány sívár, komor és tragikus sorsáról Édes Anna című regényét írta. Bár ő bizonyára tiltakozna ilyen feltevés és minden szociális lelkiismeret ellen, hisz elefántcsonttoronyát minden helynél „emberibbnek és tisztábbnak” tartotta s ismételten hitet tett a l'art pour l'art eszméje mellett. Nem térítette el ettől higgadó élete, műveltsége, széleskörű olvasottsága sem. Hisz mindenki azt érzi ki a könyvekből, amire leginkább rezonál s azt tanulja, amit tanulni szeretne. Különösen olyan érzékeny és könnyen bezárkózó intelléktus, mint amilyen Kosztolányi Dezső volt.

V.

Kálváriaútjának végén megrendülten állunk, tragikus emberi sorsát őszintén átérezzük s miközben emlékfoszlányok közül szólnak hozzánk régfeledt szavai, meghittén idézzük verssorait:

Nekem se fáj, hogy mindent, ami szép,
el kell veszítenem. A bölcsesség
nehéz aranymezébe öltözöm
s minden szavam mosolygás és közöny.

Murányi-Kovács Endre

Somlyó Zoltán verseiből

Hajnali imádság

*A szűk Könyök-utcán hazamegyek,
most hajnali három óra.*

Istenem, vezess a jóra.

*Békevirágok e szürke kövek
és béke e hajnali ég.*

Istenem, szeretsz-e még?

*Züllenem, hullanom rendeltetett
és lehull, aki arra való.*

Légy velem, Mindenható!

*Hajnali percek szemeznek alá
s a harang a szívünkbe sikolt.*

Istenem, sok bánatom volt!

*Keresztények üztek, csúfoltak zsidók.
És a nők se szereztek nekem semmi jót.
Eldobtak, mint az odvas diót.*

*Húsz évvel szerettem, húsz évvel vakon,
ma sápadt és zord halovány alakom:
istenem, a szivedbe' lakom.*

*Nincs éjjelem, nincs és nappalom sincs,
csak a hajnali ég, csak e kék ...
Istenem, szeretsz-e,
istenem, vezetsz-e,
istenem, megversz-e még?*

Vers a költészetről

*Költészetem: úgy sétálok veled,
a bús völgyek és bús dombok felett,
mint aki maga sem tudja: kivel jár ...*

*Hol dús karodba öltöm a karom,
hol fátylaiddal szívem takarom,
hol úgy figyellek, mint rabot a zsandár ...*

*Arcodnak minden izmát ismerem,
mégis a legforróbb titok nekem —
jaj, szerelem ez! jaj, ez féltékenység!*

*Ami szép benned: fellobogtatom,
hogy száz szépséggé váljék a napon,
hogy mások is, hogy mások is szeressék ...*

*Amit te súgysz, oly mélyen hallom azt,
mint a legfénylőbb mennyei vigaszt;
sem ébren lenni, sem aludni nem hagy ...*

*Költészetem, ragyogó szőke lány,
senki sem tudja, magam sem talán:
törvénytelen lányom, vagy kedvesem vagy?...*

Somlyó Zoltán született 1882-ben, meghalt 1937-ben. Évei szerint a Nyugat első generációjához tartozott, a nyugatos mozgalom szűkebb körének azonban soha sem volt tagja. Izig-vérig romantikus kultú volt, kicsit Musset, kicsit Teophile Gauthier, kicsit Verlaine. Olyan jellegzetes figura a magyar költők között, amilyen Nyárai Antal volt a színészek világában. Bárha sokat termelt s nem egyszer nagyszerűt alkotott: élete végéig sem a közönség, sem a kritika nem méltányolta érdemei szerint. Átkozott költőnek nevezte magát és valóban örökké megbántott, kiközösítésben élő lélek volt. S ha a magányos ember fájdalomérzése szólalt meg lírájában, akkor voltak legtisztábbak és legszárnyalóbbak költeményei. Tiszteletünk jeléül, közöljük Somlyó két mesterien szép versét.

Diener-Dénes Rudolf kiállítása

Diener-Dénes Rudolf: Önarckép

Vagy negyedszázados halk és jóformán minden kilengést nélkülöző munkálkodás után beváltotta ígéreteit. Diener-Dénes kiállítása kellemes meglepetés nemcsak a műértő közönségnek, hanem festő-kortársainak is, akik között ma joggal az első sorban említendő a neve. Fejlődésének nem voltak magasra lendülő etapjai, mint ahogyan ez a kiállítása sem jelent hangos sikert, de a komoly szemlélő illetődve áll meg képei előtt és lélekben kielégülten távozik tőlük. Érti, hogy egy olyan művésszel kötött bensőséges ismeretséget, aki lirájában emberi, törekvéseiben nemes, eredményeiben fentartás nélkül megbecsülendő.

Diener-Dénes festői felfogása a francia impresszionizmus, illetve posztimpresszionizmushoz kapcsolódik, anélkül azonban, hogy a legkevésbé is magán viselné az iskoláság bélyegét. Ha ezeket az irányzatokat említjük, csak azért tesszük, hogy tanuságtételre idézzük a távoli rokonokat. A posztimpresszionista irányzat, mint újító szélsőség már jóideje beérkezett, érdemes termését már betakarították a múzeumokba s aki most utánozó készséggel folytatni akarná a mesterek útját, azt könnyen és joggal a megkésetttség vádjával illethetnők. Diener-Dénes lírai

Diener-Dénes Rudolf: Rózsaszínruhás nő

Diener-Dénes Rudolf: Pincesor

pikturája azonban annyira sajátos és lényegében annyira beletartozik a művészi fejlődés együttesébe, hogy ugyanakkor, mikor általa gazdagodott, a sajátjával gazdagítja is azt. Nem felfedező és nem úttörő egyéniség, de par excellence festő, expresszív és színgazdag. Vonatkozásainak szálaít legvilágosabban Cézannehoz vezethetjük vissza. *Templom mellett* című képét nézve, érezzük a halott, távoli mester jelenlétét. De mégis ez a mű kiérett alkotás, zöldes-szürkés színeivel, ködösségében is szinte húsos valóságizével azok közé a képek közé tartozik, amelyek megállítanak s amelyekre zavart érzelmek és mellékgondolatok nélkül emlékezünk vissza. S mellette mindjárt felemlíthetjük az *Eső után* címűt, amely még szabadabb és egyénibb alkotás. Nyugodt tagolású, szerkezetileg tiszta kép, nem rejtett grafikai konstrukció, hanem a festői elemek érzékeny, adekvát hangolódása tartja össze és sugározza szét a lírai harmónia belső tüzeit. És a *Zöldelő dombok* kimeríthetetlennek tűnő tónusgazdagsága. Végtelen variánsa a zöldeknek a fehérrel hevített kékes-szürke ég alatt, ami nem is ég, mert hiszen Diener-Dénes képein soha semmi sincs a dologiság szűk korlátjai közé szorítva. Festészetének lényege nem a tárgyi ábrázolás, hanem a tárgyaktól kapott hangulat emlékképpé alakítása. Nem transzponálás, hanem transzformálás a lélekben.

Diener-Dénes olykor fázósan halk, máskor a bujaságig izzó s az ezerféle árnyalatokba kevert, de mindig tisztára hangolt színkulturáját a *Tea* című kép reprezentálja. Mindamellett helyenként megoldatiannak hat és jóval későbbnek, harmónikusabbnak érezzük a *Virágok és gyümölcsök* című csendéletet. A *Szőke kislány* képe Gulácsy végtelen finomságaira emlékeztet, bensőségesen mély árnyalataival. A nagy erővel és intenzitással formált *Pincesor* kissé patétikus. Az okkerek, kékek, sárgák és az olajos, kövér fehérek túlfokozzák az érzelmek dinamikáját.

Diener-Dénes nem realista látású festő a szó újabban magyarózott értelmében, de minden vízióját, érzését, hangulatát reális valósággá alakítja a vásznon. Nem ragad ki a mindennapi életből egy tárgyat vagy jelenséget, hogy azt a festészet eszközeivel elénk hozza, hanem a tárgyi világból merített impresszióit képpé, helyesebben művészi egységgé alkotja a festészet formanyelvén.

Festőink közül, akik most indulnak fejlődésük csúcsai felé, Diener-Dénes tart legközvetlenebb rokonságot a franciákkal, de ez nem annyira az egyéni gyöngéire, mint inkább festői kulturáltságának gazdag és expresszív voltára hívja fel figyelmünket. Amit ezen a kiállításon bemutatott, a magyar festészet értékskálájának újabb átszíneződését jelenti.

Kassák Lajos

Valery Larbaud: Múzsám

1665

*Európát énekelem én, vasútjait és színházait,
városi fekvését, miközben
egy új világot hordok verseimben:
festett pajzsokat vadszínű bőrből,
vörös lányokat, illatos fából csónakokat, papagályt!
zölddel és késsel és sárgával tollazott nyilakat,
nyakláncokat tiszta aranyból, furcsa gyümölcsöket,
faragott ijákat és mindazt,
amit Barcelonába hozott a vén Kolumbus;*

*verseim, ti vagytok az erő, ó, arany verseim,
ti vagytok a növényzet sistergő növése és a vad,
trópusi állatoké; a születő hegyek méltósága ti vagytok,
bölények szarva és keselyűk szárnya is!
Kreol hölgy a múzsám, ki dalra ingerel,
vagy tüzes fogolynő, kit lovagja elragad
és keresztüldobva a kápán nyergéhez kötöz;
finom kelmék, arany vázák és szőnyegek összevisszasága!
legyőztelek és zsákmányod vagyok ó, ilaneró!*

*barátaim fölismerik a hangomat és az ebédutáni
bizalmas csengést a verseimben;
(elég a kellő helyeken megnyomni a hangsúlyt!)
a ritmus kemény törvényei szerint cselekszem,
magam sem értem, de kényszerítenek;
ó, Diána, Apolló, vad és idegbajos nagy istenek,
ti beszéltek-e bennem, vagy nem más ez a kényszer,
mint egy képzelődés, valami csak magamból, —
mondjuk egy hascsikarás?*

Ford.: Radnóti Miklós

Szerény megjegyzés

Ha a politikusok ezerszer megállapították a Népszövetség csődjét — némi joggal — akkor nekünk is újból meg kell állapítanunk, hogy a Pen Clubtól kezdve valamennyi intellektuális egyesülés manifesztálása és protestálása az Ossietzky ügyben szintén csődöt mondott. Bárha a német állam tiltakozása ellenére Ossietzky, a közismerten aktiv pacifista megkapta a Nobel-díjat, s különböző egyesületek képviselői közbenjártak szabadlábrahelyezése érdekében, mégis mindmáig fogoly és a legutóbbi híradások szerint a békedíj összege fölött sem rendelkezhetett szabadon. Az Ossietzky ügyben a szellem képviselőinek és a politikai hatalom szerveinek nyílt mérkőzését láthattuk. Kétségtelenül, az utóbbi erők maradtak a győzők s ez a győzelem nemcsak a jelen állapotaira jellemző, hanem sötét árnyékot vetít a jövőbe is.

munka

És minden . . .

Úgy kezdődött minden, mint ahogyan már tegnap és azelőtt is kezdődött. Változás nélkül ismétlődtek a napok és Katsoulas Péter pontosan végezte megszokott munkáját. A tőzsde nyugodt és barátságos volt, alig néhány papír cserélt gazdát. Péternek majdnem üres volt a jegyzőkönyve. Akár ott is hagyhatta volna az irodát, haza mehetett volna a szemerkélő esőben, mielőtt még a leszálló köd egészen nyirkossá nem teszi a levegőt. De a hivatalos órának még nem volt vége, néhány írógép kattogott és a külföldi tőzsdejelentésekből hiányzott a new-yorki nyitás. Katsoulas Péter zsebredugott kezekkel állt az ablak előtt. Nézte a késő délutáni őszi utcát, amint a köddel együtt lassan leereszkedik az este. Szemeiben mély bánatok ültek, az unalom hatalmába kerítette és összeszorította a fogait, hogy elnyomhassa feltörő ásítását. Semmi — gondolta anélkül, hogy ennek valamiféle értelme is volna és figyelte a lámpagyújtogatót, amint a kezében lévő hosszú rúddal meggyújt egy-egy sápadtfényű lángot.

A párnázott főnöki ajtó mögül kihallatszott dr. Katsoulas Péter András tőzsdetanácsos hangja, amint telefonon tárgyalt valakivel. Péter előtt megelevenedett apjának magas alakja, ahogyan keresztbe fektetett lábakkal, forgatható karosszékeben ül, gondosan elrendezett íróasztala mögött. Balkezeiben a telefonkagylót tartja, míg a másik keze az asztalon lévő pápaszemmel foglalatoskodik. Az öreg kínosan rendszerető, ellentétben a fiatal Katsoulással, aki soha nem tud rendet tartani. „Rend” magában a szó csengésében is van már valami visszataszító. Rövid, egytagú szó, úgy hangzik, mint valami parancs, amely ellen minden meggondolás nélkül tiltakozni kell, épen mert parancs. Rendbe tartani a ceruzákat vagy rendbe tartani a ruhákat ugyanúgy lehetetlen, mint ahogyan lehetetlen rendbe tartani az életet vagy nem unatkozni egy késő őszi délután.

„Apa, különös világ” — gondolja — „amihez tulajdonképpen semmi közöm nincs.” Más világ. Hatalom, amely megkísérli, hogy elnyomjon vagy hogy elfogadjam és magamévá tegyem a véleményét. Oktalanság. Elvei vannak. Mi közöm ezekhez az elvekhez? Üzlet és zene: ez az öreg. Néhány kötés Délcukor és Mozart g-moll szimfóniája között úgy él, mintha nem is létezne más a világon. Magam is szeretem a művészetet, van valami hajlam bennem a megfoghatatlan iránt. Az ilyesmi bizonyára öröklődik. De nálam mindennek nincs határozott célja és formája.”

Hirtelen megszólalt a telefon, egyenletes és követelődző bűgással. Katsoulas Péter felemeli a kagylót és már gépiesen írja is a new-yorki tőzsde nyitását. Ezek a számok most értelmetlenül tekintenek rá. Fogalma sincs, hogy tulajdonképpen mit jelentenek és csak halványan él, a már mechanikusan beidegzett agyában valami olyan gondolat, hogy a nyitás szokatlanul szilárd. Mindez azonban csak egy pillanatra ötlük fel benne, aztán már viszi is az árfolyamlapot az apjához.

A tőzsdetanácsos felnéz a belépőre, aki leteszi a papírlapot az asztalra.

— Köszönöm — mondja és Péter úgy érzi, kellene valamit mondania. Nem lehet minden megjegyzés nélkül bejönni és szó nélkül ki-

menni. Talán egy kis büntudatot is érez az előbbi gondolataiért, valamit, amiatt, hogy az egésszel nem törődik semmit és már meg is szólal: „Szilárd”. Úgy!? — mondja az apja és finom hosszukás ujjával már nyul is az árfolyamlap után. „Te persze most elmész” — mondja megállapításszerűen, inkább csak a rend kedvéért, mint szemrehányóan.

— Igen — feleli Katsoulas Péter és mindjárt hozzáteszi: — Nincs semmi dolgom és minden rendben van.

A jelenet ismétlődött, ugyanúgy történt minden, mint tegnap vagy tegnapelőtt. Pontosán ismétlődik most már évek óta és ismétlődni fog minden változás nélkül nap-nap után, minden egyes esetben ugyanazokat a kínos érzéseket okozva.

Katsoulas Péter már kint áll az utcán, felhajtja a kabátgallérját és beszáll egy autóbuszba. Leül a hátsó ülésre, szembe a bejárattal, ahonnan végig lehet látni az egész kocsin. Mindig így helyezkedik el, hogy láthassa a kocsis utasait és megfigyelhesse őket. Kezdetben ez a csinos nőknek szólt, akiket különös szeretettel nézett, néha kihívóan, de mindig csak azzal a tiszteletteljes megbecsüléssel, amely a szépnek szólt. És ha ez a kihívó tekintet nem is volt minden hátsó gondolattól mentes, amit oktalanság is volna kívánni, sohasem volt tolakodó. Kezdetben ez a csinos nőknek szólt, most azonban már egészen megszokottá vált és mint minden, ami szokássá válik, ez is filozófiai értelmet kapott. Most már azért ült így, hogy szembe nézhessen az emberekkel, hogy megfigyelhesse őket, észrevegye apró hibáikat, jelentéktelenségüket és komikus fontoskodásukat. Szembe nézett velük és az ilyen szemléletnek az a következménye, hogy az emberek figurákká és alakokká mosódnak össze, akikhez nekünk kívülállóknak semmi közünk. Hibákat és értelmetlenségeket látunk meg és azt mondjuk: „íme az emberek”. Mozdulatok maradnak meg bennünk. Ezek a mozdulatok adják a lényegét és határozzák meg a karaktert. Ellesni egy ilyen mozdulatot vagy gesztust és megérteni: ez minden, amit megtarthatunk magunknak a világból.

II.

Katsoulas Péter kiszállt a liftből. Az előszobában levetette a kabátját és már ott ül egy téglalakú kissé túlfűtött szobában, megszokott karosszékeben, valami jóleső megbékéltséggel és mégis tele ezer nyugtalansággal. Vele szemben a divány sarkában összkuporodva egy fiatal asszony ül. Ágnesnek hívják. Finom mozdulatlan arcából csak a hozzáértők tudnak valamit leolvasni. Kegyetlennek és hidegnek látszik. Valamelyik őse Zirje szigetéről származott és talán ennek tudható be, hogy Katsoulas Péter gyakran hasonlította Morához, a híres boszorkányhoz, aki ott él valamelyik Dalmát szigeten egy sziklaoduban, cipője emberi erekből van és ha jön a siroccó, kirepül, hogy az emberek melléből kiharapja a szívet...

Ágnes, asszony volt, talán a világ közepe, a maga és mindazok szempontjából, akik az értelem alapján képzelik el az emberek egymáshoz való viszonyát. Asszony volt, összeférhetetlen és ábrándos, ugyanúgy talán, mint minden más ember, de mégis másképen. Másképen, mert szabadon akart élni a maga világában, őszintén saját magához. Másképen, mert az értelem és érzelem kettősségében nyughatatlanul felör-

lődve lázadozott minden ellen, ami kötöttséget jelentett, mert nyíltan gyűlölt és nem titokban. És másképen, mert mindezek ellenére is gyáva volt magával szemben is, holott saját magát szerette legigazabban.

— Eljöttél, nagypapa? — kérdezte kedvesen és úgy, ahogy csak azok beszélnek, akik nagyon értik egymást.

— El — mondta Katsoulas Péter kissé gúnyosan, hogy megint itt van, holott tegnap is itt volt és holnap is itt lesz.

— El — mondta és örült a megszólításnak, amelyet a másik ösztönösen megérezett. Nagypapa... Igen... Nagyon öregnek és nagyon bölcsnek érzi magát. Egészen meghatározhatatlan idő óta él már, érdektelenül és nagyon fáradtan.

— El — mondta és tudta, hogy saját magához jött. Ott ül a divány sarkában. Ugyanaz vagyok, mint ő — gondolta — és saját magamat szeretem benne.

— Miről is beszélhetnék, gyermekem? — kérdezte Ágnestől, de valójában inkább önmagától s az emlékezetében kutatva valami után, ami említésre méltó lehetne, miközben kezeivel megmarkolta a szék karfáját és szórakozottan elnézett a szembeülő felett, valami fix pontot keresve, amibe megkapaszkodhassék. Tudta, hogy most beszélni fog, de kezdetben minden szó hamis lesz és a szavak csak később kapják meg igazi értelmüket. Csapdákat fog felállítani, amibe a másik bele esik. Homályos értelmetlenségeket mond, amelyek magyarázat nélkül maradnak. Kezdetben dadogva, mint aki mindig mást mond, mint amit gondol.

Milyen világ is volt ez tulajdonképpen? — vetődhetne fel a kérdés és nagyon nehéz lenne a felelet, mert nem mondhatjuk azt, hogy tisztára az értelem világa, ahol az érzelem nem jutott semmi szerephez és nem mondhatnánk azt sem, hogy irracionális és mesterségesen kiépített, mert a férfi bármennyire is hajlott az irracionális felé, a másik képtelen volt követni ezen az úton.

És nem volt mesterségesen kiépített sem. Önmagától keletkezett, szükségszerűen ugyan, de mégis anélkül, hogy logikusan megmagyarázható lenne.

Ha földrajzilag kellene meghatározni azt mondhatnánk, hogy sziget volt, éghajlatára nézve trópusi, nagy szenvedélyekkel és nagy lemondásokkal. Volt valami egyhangúság is benne, ami azonban sohasem okozott unalmat. Volt valami illúzió benne, ami tulajdonképpen téves jóslás, valami, ami akkor keletkezik, ha az élményrészlethez egészen más folytatást adunk, mint amit felkeltett. És kiterjedése is volt, amely kifejezhető ugyan négyzetméterekben, de sokkal inkább közel járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy fel és alá, mert a séták, amelyek gyakran szükségessé váltak egy-egy trópusi vihar kitörése előtt, csak ezt a kiterjedést ismerték.

— A hinduknak a szent könyv megtiltja, hogy nedves lábbal fekdjenek le és hogy salátástálban mossák a lábukat. — kezdte el Katsoulas Péter. — Bölcs tilalom, mintahogyan bölcs szokás volt az is, hogy a régi mexikóiak azokat az embereket áldozták fel az isteneknek, akik nem tartották be a szokásokat, tehát az újítókat és forradalmárokat. Mi lett volna a világból, ha kezdettől fogva nem szabályozzák az emberek életét és nem lettek volna máglyák, amelyeken az istenek ki-

engesztelésére embereket égettek? És miután így volt ez régen, így lesz ez most is. Már ég a máglya, amelyet a mi számunkra készítettek.

1669

— A népek? — kérdezte az asszony, egy kissé megvetően.

— Ha akarod, akkor így is mondhatjuk. Népek, mindenesetre kevesebb, mint emberek.

— Haragszanak?

— Nagyon.

— A titok miatt?

— Titok!? Mit nevezel tulajdonképpen titoknak? Amit nem ismerünk az talán titok? Nem valószínű. Az legfeljebb titokzatos. „Kezdetben teremté az Isten, az eget és a földet” — mondja a biblia, minden magyarázat nélkül, tényként állítván elénk a megtörténtet. Egyszerűen megteremtette, anélkül, hogy a hogyanra és a mikéntre feleletet kapnánk. De nem kapunk erre feleletet a tudománytól sem. A valóság szerint a végtelen világűrben, mint a hópelyhek keringve és forogva hulltak alá a különböző, de nem végtelenül sokféle atomok és a térben végtelenül sokféleképpen csoportosulva előbb kaotikus, majd rendezett világ keletkezett belőlük. A mi világunk — mondhatjuk az összeségre, ha úgy tetszik és mondhatjuk arra is, amelyet körülhatárolnak ennek a szobának a falai — csak egyike a sok lehetőségnek. A hogyanra és mikéntre itt sem kapunk feleletet. Nem tudjuk, hogy miért épen ez a világ keletkezett így, ahogyan van és nem más.

— Elmegyek — mondta Ágnes, eltávolodván a filozófáló mondatoktól, amelyek arra szolgáltak, hogy humánussá szelidítsék az indulatokat.

— Úgy, akkor elbúcsúzunk, gyermekem, mert nem tehetünk egyebet.

— Nagyon fog fájni neked?

— Nem hinném.

— Hazudsz.

— Ezek szerint azt akarod mondani, hogy nagyon szeretlek. Azt akarod mondani, hogy egyike vagyok azoknak, akik a gyűjteményedhez tartoznak és akik imádnak, mindig csak vágyódva utánad: az elérhetetlen után. Bizonyára tévedsz, gyermekem, de hiszen ez nem az első tévedésed.

— Nem tévedek és a „gyűjteményemhez” tartozol, ha neked tetszik ez a szó.

— Akkor most ott kellene térdepelnem előtted és sirnom a boldogtalanságtól, amely azoknak jutott osztályrészül, akik azzal dicsekedhetnek, hogy szeretnek. Ott kellene térdepelnem, míg te az ajtóban állsz és mosolyogsz. Talán egy pillanatra meg is szánnád a térdeplőt és megsimogatnád vagy megcsókolnád. Esetleg egy homályos mondattal azt a reményt is felébresztenéd benne, hogy semmi sem lehetetlen, minden csak a kitartáson múlik.

— Szentelen vagy.

— Lehet, de még nem sirtam és nem térdepeltem előtted. És nem is fogok, bár elismerem, hogy szükséged van az ilyesmire. Súlyos ki-sebbségi érzésed van.

— Igen.

— Szükséged van tehát azokra, akiket megfődítettél és akiket

munka

egyszerűen „térdeplőknek” is nevezhetnénk, hogy bebizonyítsad saját magad előtt: „nem vagyok akárki!” De nem az intellektusoddal vívtad ki magadnak az elsőséget, nem mint ember szereztél megbecsülést, hanem, mint asszony. Pedig nem így akartad.

Katsoulas Péter felállt. Öt lépés előre és öt lépés visszafelé. Gyorsan és sietve járkált a szobában, mint aki fél, hogy elkésik valahonnan. Aztán, mintha meggondolta volna magát, egy pillanatra megállt az ablak előtt és kinézett. A háztetők különféle sokszögekben rejtelmesen összemosódtak. „Milyen különös látvány” — gondolta — „ami eddig elkerülte a figyelmemet.” Valahol a távolban egy transzparens fénye festette vörösre az eget. Csak a meg-megújuló vörös fény látszott, amely meggyulladt és elaludt, mint valami különös jeladás az éjszakában azok számára, akik itt élnek a háztetők gulái között...

— Elhiszem, hogy nem így gondoltad, — folytatta Katsoulas Péter — és nem egészen rajtad múlott minden, de legyőztek. Be kell ismerni, hogy elvesztetted a csatát.

III.

Igen Iván volt az, a régi mókás Iván. Ott állt a szálló előtt, a tengerparton és kezeivel a levegőt kaszálta. Nyugodtnak és kiegyensúlyozottnak látszott. Kék szemei pajkosan nevettek.

— Gyere az előadásomra — mondta és már meg is indultak a vörös salakkal behintett, pálmákkal szegélyezett sétányon.

Késő este volt, de azért a nappali forróság még mindig nem enyhült és a száraz, fülledt levegő súlyosan ránehezedett a tüdejükre. Mindaketten fehér ruhát viseltek és Ivánon nem volt kabát. Fehér sportingének az ujjai fel voltak gyűrve és alsókarján látszottak a bolyhos szőrök. — A csillagok! — mondta Iván és ugatott hozzá. A villák kutyái válaszoltak és a tengerparti fürdőhely nyugodt csendjét minden irányból hallatszó vad kutyaugatás bontotta meg.

Iván már ott ül az előadóasztalnál. Dús, göndör haja kócos és néhány szál lelóg a homlokára. Egész testével ránehezedik az asztalra. A test fizikai valósága, a barbárság és az intelligencia különös keveréke. A homlok és a száj finom ívelésű, ellentétben a nagy kezekkel, amelyekkel egy bivalyt is megfojthatna.

Iván beszél.

A teremben mindenki őt hallgatja. Feszülten figyelnek minden egyes mondatára. Határozottan és nyugodtan beszél, a mondatai pontosan és világosan megszerkesztettek, akár csak azok a házak, amelyeket épít. Csupa okosat mond, de ezen nincs semmi különös, mert Iván mindig okosan beszél. „A fejlett technikájú alkotások sokkal inkább hatnak ránk, mintahogyan ezt gondolnák — mondja. — A technikai tökéletesség, a pontos és áttekinthető kivitel gyönyörködtet bennünket és felemel. Korából kiesett ember az, aki ezt nem érzi.”

Ágnes most szeretne hangosan felnevetni a boldogságtól és a gyönyörűségtől.

Nagyon szereti Ivánt. Három év óta élnek már együtt, mint férj és feleség, törvényesítve kettőjük viszonyát, eleget téve a társadalomnak is, annak rendje és módja szerint. Három év — talán nem is idő és

mégis milyen hosszú és sok, ha a megkötöttséget és az egymáshoz való alkalmazkodást tekintjük, mennyi minden, ha állandónak és lezártnak vesszük, amely már nem hozhat változást.

Igen nagyon szereti Ivánt, ragaszkodik hozzá és mégse tudnak meglenni egymással. És miért nem tudna együtt élni Péterrel sem, és bizonyára Péter sem ő vele? Péter nagyon örül, hogy Iván létezik, de lehet, hogy ez csak álarc. Nehéz ügy — gondolja Ágnes és legyint a kezével.

Az előadásnak vége. Ivánt körülveszik. Aztán elcsendesedik minden és ők kimennek a teremből.

Megint ott vannak a tengernél, amely végtelenül és sötéten húzódik előttük az éjszakában. Levetkőznek. Teljesen meztelenül állnak a csillagok alatt, amiket Iván az előbb megugatott. Belevetik magukat a hullámokba. Iván már egészen elhagyta Ágneset és kiúszott a nyílt tengerre. Ágnes fáradt. Alig néhány karcsapás és az izmai nem engedelmelkednek. A hullámok nem hűsítik, hanem égetik a bőrét. Öregén és aszottan mászik ki a vízből. Sírni szeretne, de a könnyei elapadtak és üveges szemekkel bámul a messzeségbe. A parton egy szakállas ember közeledik felé. Ruhája raffiából van, mint a néger varázslóké. Hosszú szakállt visel és haja hófehér. Az ember megáll előtte és Ágnes kíváncsian néz rá. Hirtelen eszébe jut meztelensége és karjaival ijedten elakarja takarni magát. De aztán rájön a mozdulat komikus voltára és arra, hogy a gondolat keresztülvihetetlen. Elmosolyodik.

— Mesélni fogok neked — mondja a z ember és Ágnes leül a homokba, maga alá húzva a lábait, mint egy hindu istenszobor.

— Jegyezd meg magadnak — kezdi az ember, — hogy a nagy varázsló, akit a népek Mindenhatónak neveznek és aki megteremtette a napot, a vizet és földet, három emberfajtát teremtett, de egyik sem sikerült neki. Ekkor Visnut bízta meg az ember elkészítésével. Az első ember Visnunak sem sikerült. Az agyagból gyúrt embert ketté törte, a fejébe lehelt szellem. Visnu másodszor is szobrot gyúrt és az emberszobor mellé megteremtette lótuszvirágból az asszonyt is. De a teremtés pillanatában az asszony, aki eddig a tenger virága volt, nem ismerte a férfit és a férfi sem tudott még az asszonyról. Egyedül bolyongtak mindketten a világban, amely tele volt titokkal és ezer veszélyt rejtett magában. Ez félelemmel töltötte el a gyenge asszonyt. A hegyen fázott, a tengeren félt a vihartól és a szörnyetegektől, a sivatagban a kígyóktól és a számumtól, a föld belsejében pedig a sötétségtől. Bolyongott és sehohsem talált nyugalmat... Bolyongásai közben találkozott a férfivel, aki így szólt hozzá: Ne félj tőlem emberalakú virág. Itt a szívem, legyen ezentúl a te lakhelyed. És ha ez a szív talán hideg lenne, a te lehelleted majd megmelegíti. Ha mély víznek látszik, te majd gyöngyöket találsz benne.

IV.

A reggel hirtelen világossága megszakította Ágnes álmát. Néhány pillanattal előbb még ott feküdt az ágyban jobboldalára fordultan, összehúzva magát. Az álomnak időtlen és épen ezért kellemes állapotából a világosság kiszakította. Pedig milyen kívánatos az éjszaka sötétsége, tarka álmképeivel, a kellemes melegség érzetét keltve bennünk.

Nem kell semmire sem gondolnunk és ismét gyerekek vagyunk az anyánk ölén. Összehúzzuk magunkat, felidézve egy régi nem szívesen elhagyott állapotunkat.

Papucsba bujtatott lábaival riadtan csoszog a fürdőszoba kövein és Ivánra gondol, aki biztosan dühösen rohant el, mert nem volt reggelije. Igen talán igaza is van Ivánnak, korábban feküdhette és időben kelhette fel, elkészíthetné a reggelit és mindent... Mindig ilyen kicsiségen múlnak a dolgok. A reggelin vagy az ebéden. Azon, hogy nem gondol valamire, holott gondolhatna. Miyen jó volna nyugodtan élni, de valami megmagyarázhatatlan megakadályozza ebben, valami, ami mindakettőjükben megvan és ami az ellenkező irányban indítja el őket, épen fordítva, mintahogyan kellene. „Ha mély víznek látszik, te majd gyöngyöket találsz benne” — gondol az álombeli szakállas ember meséjére és látja a házasság lélekgyilkos és lealacsonyító voltát, kiszolgáltatottságát és azt a reménytelen tudatot, hogy Ivánnak igaza van.

A házak, amelyeket Iván épít, egyre-másra nőnek. Villák és bérházak, a Kerületi Munkásbiztosító Pénztár palotája után a Központi Kórház következik, majd egy csomó üzletház és gyár. Gyorsan épülnek ezek a házak, majdnem az égig érnek, de Ivánnak ebből semmi haszna nincs. Amit az egyik oldalon épít, azt a másikon lerombolja. Mint az ámokfutó rohan minden energiáját megfeszítve a munkája után és nem is veszi észre, hogy most már csak egyedül van.

— Nem gondol erre soha? — kérdi Ágnes önmagától és úgy érzi, hogy rögtön meg is halhatna, mert egyáltalában nincs rá szükség. De az ember azért ritkán hal meg olyankor, amikor elhatározza, hanem megvárja az élet végét, vállalva, annak minden értelmetlenségét.

Igen az ember nem hal meg, bármennyire is kívánja a halált, hanem vár még egy kicsit. Vízet ereszt a fürdőkádba és megfürdik. Aztán bemegy a szobába, felveszi a földre esett könyvet, amelyet tegnap olvasott. „Jávai legendák” — látja a könyv címét és megérti az álombeli szakállas ember szerepét. A könyv izléseken kiállított bibliofil kiadás. A mesékben ott él a nyugtalan ember szelleme, aki kezdettől fogva arra törekedett, hogy a maga képére változtassa a világot és ott él ezekben a mesékben minden kultúra, ami volt és ami lesz, a „fehér falakat alapító” Menesz egyiptomi király törvényével együtt, amely szerint az embert, aki szolgál, nem lehet szabaddá tenni...

V.

Katsoulas Péter ott állt a hidon, rákönyökölt a korlátra és nézte a lassan hömpölygő szürkészöld vizet. A hullámokba gyűrődő víz zugva ütődött a kőpilléreknek és zugásával inkább felháborodva, mint haragosan tiltakozott a nem várt akadály ellen.

Katsoulas Péternek tetszik a folyó. Úgy érzi, hogy valami közös titkuk van, amit nem árulnak el senkinek és ami barátokká teszi őket. Tetszik neki a folyó nyugodt méltósága, amint semmiről sem véve tudomást, közönyösen hömpölyög hatalmának teljes tudatában, partok közé szorítottan. Ha akarna talán, ki is léphetne a medréből, de minek volna erre szükség? Végzi a mindennapi munkáját: hajókat és csónakokat visz a hátán, hallgatja a rakodó munkások káromkodását és a vízbeöltek

utolsó fuldoklásait. Az élet, amelyből az emberek úton-útfélen tragédiákat csinálnak, ott zajlik körülötte, de neki ehhez semmi köze.

Katsoulas Péter ott áll a hidon, meggörnyedt felsőtesttel, hasát a vaskorlátnak szorítva. Feje körül zsákmányra éhes kapzsi, vijjogó sirályok röpködnek. A vasárnapi nyugalomban alig néhány ember megy át a hidon. Neki is meg kellene indulni, de nem tud szabadulni a folyó varázsától és únja az elkövetkezendő mulatságot. Unja az embereket, akik vasárnaponként összejönnek Ágnes „irodalmi szalonjában”. Unja ezeket a vasárnap délutánokat, amelyek teával és orosz hallal kezdődnek. Az orosz hal olcsó szellemeskedésre ad alkalmat, mert hagymával és hagyma nélkül is lehet enni. Mérhetetlen mennyiségű szendvics van itt felhalmozva és mindenki kulturáról és irodalomról beszél vagy vicceket mesél. Kétségtelenül ez is az emberi mulatság egy formája, csak ne ismétlődnének folyton ugyanazok az alakok, ugyanazokkal a nagyképűségekkel és ugyanazokkal a konok butaságokkal. Undorító tánc ez az egyformaság körül és a nyájas arckifejezést öltött emberek, akik finoman és udvariasan beszélnek, a legszívesebben megfojtanak egymást. Katsoulas Péter úgy érzi, oda kellene állnia a szoba ajtaja elé, ahogyan a panoptikum elé áll a kikiáltó és megszólalni: „Uraim és hölgyeim, itt látható szellemi életünk minden csodája. Az istenfélő költőtől kezdve, — aki száz különböző színű ceruzával, ezer különböző verset ír a szerelemről és a barátságról, miközben otthon időnként elveri a feleségét, — a nagy zeneszerzőig, aki vizes pohárból issza a pálinkát és elhullott madártollakat gyűjt. Itt látható továbbá a humanista festő is, aki a nép szenvedéseit veti vászonra, miközben nevetve meséli megcsalt szeretőinek átkozódásait. Írók és színészek láthatók itt, csupa rendkívüli ember, akik közül mindegyik különbözik valamiben a másiktól, mert hiszen mindnyájan alkotó művészek.”

— Már itt vannak mind — állapítja meg ijedten Katsoulas Péter az előszobában, a kiszűrődő zaj és a fogason logó számtalan kabát alapján. Leveti ő is a kabátját és belép a cigarettától füstös szobába. Ágnes elébe siet és barátságosan üdvözli. Talán barátságosabban és bensőségebben, mint a többieket, mert kaján pillantások kísérték a jelenetet. „Mindent tudunk és amit nem tudunk, azt sejtjük” — mondják ezek a pillantások. „Nagy fantáziátok van” — szeretné mondani Katsoulas Péter — „ami nem is csoda, hiszen mindnyájan művészek vagytok és felszabadult emberek.” De nem szól semmit, legfeljebb a szája körül játszódik egy kis gúnyos mosoly. Érzi, hogy ezekkel az emberekkel nem tud közösséget vállalni. Nem volt büszke és szeretett volna megalázkodni előttük vagy leborulni, hogy ne haragudjanak rá, ne érezék, hogy különállónak tartja magát. „Mit lehet itt tenni?” — kérdi magától. „Semmit” — válaszol rögtön rá és Ágnessel együtt elvonul a sarokba, leül megszokott karosszékébe az asszonnyal szembe; elvonulva és különválva a többiektől. Szavak úsznak el a füleik mellett: „A vers lényege.” „A kép formanyelve.” Mintha nem is hallották volna. Szomorúak és bánatosak voltak mindketten.

— Most jöttem el utoljára — mondja Katsoulas Péter.

— Unatkozol?

— Nem tudom. Lehet, hogy nem unatkozom, csak nem bírom az

munka

embereket. Az ilyesmi hangulat dolga. Talán holnapra megváltozik minden. Addig pedig jó volna valami betegség, amivel el lehetne vonulni néhány hónapra, ahogy te mondanád a népektől.

— Én nagyon szeretek beteg lenni.

— Szeretek?! így talán nem mondanám. De különben sem tudok mit kezdeni a szeretettel.

— Nemcsak a szeretettel vagy így. Mindennel így vagy. Magad se tudod, hogy mit érzel vagy mit akarsz.

— Akár csak te, gyermekem. Bár egy különbség azért van közöttünk. Te őszintébb vagy és így gorombább.

— De nálam azt hiszik, hogy a gorombaságom csak tréfa.

— És megbocsátják?

— Azt nem.

VI.

Az asszony szomorúan integetett zsebkendőjével. A vonat lassan megindult. Katsoulas Péter ott állt az ablaknál és bánatosan integetett vissza. Szomorú volt, de nem tudta, hogy azért-e, mert a másik is szomorú és így helyénvaló, hogy ő is az legyen, vagy mert sajnálta a másikat. Ezt nem tudjuk eldönteni. Bánatos volt, talán azért, mert általában bánatra hajló természet és tudta, hogy minden megszűnt szomorúság után új következik. A szanatórium, amely felé pihenni utazik, kapcsolódást jelent ugyan az emberek társadalmából, de a hegyek jelenléte, amelyek után annyira vágyódott, a magány fenséges szomorúságát hozzák magukkal, amely filozófáló hajlamának megfelel ugyan, de nem hoz enyhülést.

Az asszony alakja egyre kisebb lesz, aztán egészen eltűnik. A vonat már a külvárosban jár. A házak tűzfalait otromba reklámok díszítik, a pályatest feletti hidakon emberek sietnek. A leeresztett sorompók előtt autók és társzekerek várakoznak, egy utcakereszteződésnél fehér kesztyűs rendőr áll. A váltók alatt a kerekek eszeveszetten kattognak, a szomszéd sínpárokon vonatok rohannak el, egyetlen vonalba olvadva össze. Egy kanyarodó még, aztán kifutnak a nyílt pályára, amely cél nélküli és véget nem érő, mint maga a világ.

Farkas Ödön

André Gide: Retour de L'U. R. S. S

Sok hír, beszámoló és propagandairat jelent meg az utóbbi időben Oroszországról, de közülök talán egy sem foglalkoztatta annyira intenzíven a politikai jobb- és baloldalt, nem kavart fel olyan indulatokat, mint Gide Retour de L'U. R. S. S. című kötete. Ennek nyilván az a magyarázata, hogy eddig főleg a termelésről, a gazdálkodásról, az öt-éves tervről, vagy más részletjelenségekről volt szó, míg Gide könyvének főtárgya — az új orosz ember.

Mindjárt előljáróban be kell vallanom, hogy nem értek egyet a

könyvről eddig elhangzott kritikák legnagyobb részével. Gide egyáltalában nem ábrándut ki a szocializmusból, nem az Europäer beszél belőle, aki a kollektív államformát szabad lélek számára elviselhetetlennek tartja, hanem a szocialista Oroszország rajongója, aki inkább fektetné tüzes parazsokra az orosz népet, hogy a szenvedések tüzeben istenivé izzék, semmint lássa, hogy a félmegoldások, a kispolgári kompromisszumok, az egyéniség, a kritika és szellem félelmetes elnyomása felismerhetlenné torzítsák a szocialista emberi ideált. „Nem írtam volna meg ezt a könyvet, ha nem lenne törhetetlen meggyőződésem, hogy egyetlen ország particularis hibái nem kompromittálhatják a nemzetközi, általános ügy igazságát. A hazugság — még a hallgatás hazugsága is — az ügyet az ellenség kezére játssza; a legfájdalmasabb igazság — még ha sebez is — a gyógyulás felé visz.” Gidenek fáj az igazság kimondása, de úgy érzi még sem hallgathatja el. Nem használ nagy szavakat, de mélységes rezignációval feleli a kapkodó kísérletekre, melyek a fenyegető intervenció háborúval szemben, a család és öröklés intézményét akarják megerősíteni azért, hogy a szovjetpolgárnak legyen mit megvédenie hazájában: Mais d'accomodement en accomodement, l'entreprise se compromet.

1975

Kritikája következetesen a szociális ember kritikája. Az egyéniség szabadságának szinte áhítatos tiszteletét talán még „eretnek”-őseitől örökölte. Éppen ezért Oroszországban az egyéniség, a kritika és a szellem félelmetes elnyomatását érezte a legmegdöbbenőbb tünetnek. Az egyéb visszasságokat csak futólag említi meg, mert nem tartja a leglényegesebbnek, hogy az orosz munkás ma még nehezen, nélkülözések közepette él s ámbár gyönyörű magaslati és tengerparti üdülők, nagszerűen felszerelt kultúrparkjaik, szakértelemmel összeállított múzeumaik vannak — a dolgozóknak naphosszat sorban kell állniok a legszükségesebb használati cikkekért, továbbá, hogy az áru nagyrésze rossz minőségű, ízléstelen és kevés s hogy főleg a kvalifikálatlan munkások bére igen alacsony. Nem ezek miatt a materiális hibák és hiányosságok miatt esik kétségbe. De megdöbbenő a számára, hogy az orosz nép egyértelmű kritikátlansággal, majdnem uniformizált lelkesedéssel veszi tudomásul mindazt, ami körülötte történik. Az orosz ember úgy véli, hogy sehol a világon a munkásnak nincs jobb dolga, mint náluk, földi javakban sehol inkább nem bővelkedik; ami pedig a szellemi javakat illeti — ezirányban mélyen meg vannak győződve országuk kultúrfelsőbbségéről s közben annyira tájékozatlanok, hogy a legképzettebb munkások is csak olyan iskoláról tudnak — Franciaországban —, ahol a gyereket veréssel serkentik tanulásra. Látnivaló, hogy az orosz népnek nincs alkalma az összehasonlításra: nem mehet külföldre és onnan nem kaphat híreket. Ezért sikerülhetett a tömegekben a felsőbbbségi érzést annyira túlfokozni, hogy ma, úgyszólván, minden orosz munkás szentül hiszi: vezetők, rendszerük, intézményeik legtökéletesebbek a földön. Gyermek, ifjak és felnőttek minden végzendő és elvégzett munkájukra olyan dicsekvéssel mutatnak, mintha hozzá hasonlót még soha sehol létre nem hoztak volna.

Az egész nagy nemzet körülzártan, elszigetelten él és így alakult ki nemcsak az az ideológia, hanem az az állandó lelki beállítottság is,

munka

amely a Szovjetunió jelenlegi vezetőinek érdekében áll. Íme a konformizmus — mondja Gide. És a mai Oroszországban ez a konformizmus a társadalmi lét előfeltétele. A kritika feladata lenne, hogy megállapítsa, vajjon ez vagy az a kísérlet, adódó jelenség megfelel-e a „vonalnak”, de hogyan alakuljon ki őszinte, egészséges kritika, ha maga a „vonal” soha sem kerülhet kritika alá? És a vezetők nem kényszerű beletörődést kívánnak a tömegektől, nem rezignált helyeslést, hanem őszinte és lelkes odaadást. Az egész szellemi apparátus az ovodáktól kezdve a Pravdáig, ezt a lelkesedést ápolja és szorgalmazza. Egyetlen elvet hirdetnek, egyetlen embert istenítenek és az életvonalnak ezek az irányítói el is érik céljukat: a mindenkori fordulatot — bármilyen ellentétesek is legyenek azok egymással — a hívó tanítványok készséggel magukévá teszik. A Pravda véleménye: minden orosz véleménye. Ahol a Pravda még nem nyilatkozott, ott senki nem mer állástfoglalni.

A konformizmus ezenkívül — a mégis és mindezek ellenére keletkező ellenvélemény kiméretlen elnyomását is jelenti. „Természetesen kényelmesebb a kormány számára, ha az ország minden polgára egy véleményen van; de ki beszélhet ilyen körülmények között kulturáról?”

Az orosz életnek egy másik jelensége, melyet Gide erősen panaszol: a kolhozokban keresztülvitt, de már minden vonatkozásban megmutató „kollektívizmus” az életformákban. Ugyanazokat a könyveket olvassák (felső ajánlásra), ugyanazokat az előadásokat hallgatják. Egyforma bútoraik vannak, minden szobában ugyanaz a Sztalin-kép, ugyanazon vezető személyiségek képmása. A kolhozokban egyforma hálótermekben alszanak, egyforma ebédlőkben esznek, egyforma társalgókban szórakoznak az elkülönülés minden reménye nélkül. S ami a legkülönösebb, hogy az egyéni életformák a legtöbbjüknek már nem is hiányoznak — s akiknek hiányoznak, azok nem jutnak szóhoz.

Nem könnyű feladat egy szocialistának a kollektívizmus reális eredményeivel szembefordulni. A szocialista nem tagadhatja meg a kollektívizmust, hiszen ezideig éppen az emberi viszonyok elidegenedése ellen harcolt. Gide azonban világosan bemutatja, hogy a szocialista ideál valóságképe nem lehet az, ami ma Oroszországban látható. Nem az uniformizálás, hanem egy magasabb szinten álló kultúrközösség elérése a cél. Az egyéni vágyak és alkotó képességek megsemmisítése nélkül, a közösségi érdek szolgálata. De, aki ma Oroszországban, mondja Gide, megkockáztatná, hogy szót emeljen bármi ellen, ami a mélyebben értelmezett szocialista célkitűzéstől távol esik, vagy amiről úgy találja, hogy ellenkezik az ember ősi szabadságjogaival — azt menthetetlenül ellenforradalmárrá bélyegeznék. Michels mondta, hogy a tegnapi forradalmárai lesznek a mai ellenforradalmárai és ez ma Oroszországra is vonatkozik. „Ami ma ellenforradalmának tartanak, az ugyanaz a forradalmi szellem, ugyanaz a kovász, amely a régi cári világ korhadt gerendáit megdönteni segítette. Szívesen gondolnók, hogy a szívetek túláradó emberszeretet vagy legalább is az igazságnak hatalmas vágya tölti be. Minderről szó sincsen. A befejezett, győztes, stabilizálódó forradalomban mindezek az érzések, melyek az első forradalmárokat hajtották, zavarókká, feleslegessé, hasznavehe-

tetlenekké váltak. Ezeket az érzéseket azokhoz az oszlopokhoz hasonlítom, amelyek segítségével a boltíveket felépítik, de amelyeket azonnal eltávolítanak, amint a boltozatnak már van mire nehezednie... kényelmetlen mindenki, aki a sorozatos engedményeket káros kompromisszumnak tartja: ezeket szidalmazzák és elnyomják.”

1677

Elismerjük, Gide könyve sok dicsérő részlete és hangjának inkább bocsánatot kérő, mint támadó tonusa mellett is nem egykönnyen tudomásul vehető vagy elnémítható közbeszólás. De semmiesetre sem ellenforradalmi cselekedet, ahogyan a Pravda sorozatos támadó cikkei szeretnék feltüntetni. A Pravda ma áruló Judás-nak nevezi ugyanazt a Gidet, akit még tegnap, mint a szocializmus új prófétáját ünnepelt. Szerintünk Gide ma éppen úgy nem ellenforradalmár, ahogyan tegnap nem tartottuk forradalmárnak a szó pártpolitikai értelmében. Egy ember, aki a világ zürzavarában, a hatalmi túlkapásokkal és személyi önkényeskedésekkel szemben az igazságosság elvét akarja megvalósítani. Soha sem állt az elnyomók oldalán s most is azok érdekében emelt szót, akiket máris elnyomottaknak érez az új Oroszországban. És a régi hitével a lázongók mellé áll — hiszen már 1910-ben megírta: a Heródeszekkel gúnyt szokott űzni a történelem, mert éppen a Szent Család az, amely mindig megmenekül.

Péter Róza

Das Neue Universum

Das neue Universum általánosságban a német nemzet irodalmi életéről, tudományos munkásságáról és technikai fejlettségéről „ad képet”. Az irodalmat többek között pl. a következők „képviselik”: Ernst F. Löhndorf: Abu Saad című elbeszéléssel gyarló híveinek kapzsiságát és vérszomjas szenvedélyét mutatja be a legsötétebb ponyvatermékek módján ecsetelve... Reinhard Roehle: In der Gewalt des Gul Zar-ja sem marad el társaitól. Talán azért, mert bölcsen tudja: (szószertint idézem) „doch das geringste Abweichen vom Kurs bedeutete den sichern Tod.” Természetesen mindez egy repülőgépre vonatkozik, melyen térképet és kompaszt gondosan kémlel a pilóta. Mindenképen jó ez az elővigyázat, hiszen az olvasót is szédülés fogja el a finom gót betűkkel nyomott sorokból: folyton-folyvást előtörő golyók füttyétől... Egészen szelíd, kaukázusi medvevadászattal kedveskedik E. W. Pfizenmayer. Igazán csak a gyenge idegzetűek reszketnek bele, mikor a medve hirtelen felegyenesedik és kitűnő kocsonyát ígérő talpával a hatalmába került ártatlan leányzó fejére csap... Mégis a leggyönyörűbb halálfejekkel díszített elbeszélés a Sierre Leone-ben lejátszódó kaland: Der Rachegott von Pendemba. Von Victor Helling. Ennek azonban már a tartalmát sem merem ismertetni.

O schäme Dich Thomas Mann! Én is szégyenlem, hogy holmi Varázshegy sípóló tüdejű emberkéinek szaván csüggtem és néha úgy éreztem a világ képzelt tengelye azon a regénybeli hegycsúcson fűródik keresztül és mintha az egész nyavalyás, göthös emberiség annak a szanatoriumnak orvosságzagú termeivel forogna. És hol kullog most Stefan Zweig az Ámokban tökéletessé fejlődött stílusával és az emberi lélek többi operatörje? Az „új stílus” elemen-

munka

táris bum-bummokból tevődik össze. Nincs többé szükségünk nyápic szellem-tudósokra, kik holmi érzelmi, vagy gondolati dolgokon nyavalyognak. Így mondják a harmadik birodalom új írói.

A nyerselő és izomrostok hőseit szolgálja a technika is, mely az olimpiai stadion felépítésében kulminál. Az egyetemek kísérletező laboratoriuma már nem a felfedezések és újítások tárháza, az építész fantáziája sem a művészi szép felé lendül és dehogy is bíbelődik, mondjuk, templomok ornamentikájával. Az olimpiai stadion modern amfiteatruma a „Minden”. Nem a sportszeretetet kifogásolom, csupán azt a mentalitást, mely a nyers erőt és az önmagáért való trükköt, vagy ügyességet a produktív termelő képesség, a szellemi tevékenység rovására becsüli. Ez is mitológia, egy pöffeteg új mitológia, mely bikanyakú, drótkötélidegzetű embereiből alkot nemzeti hőst, heroszokat, — tudományos eredményeit pedig gigantikus ágyúk, gyilkos repülőgépek és más démonikus árnyak reprodukcióival mutatja be.

„Die Kamera schiesst!” A tébolyult elme már a békés happy-and-es filmszallagot is beledugdosta a golyószóró csövébe, hogy emberi szervezetnél tökéletesebb műszerével biztosítsa a pontos tájékoztatást. Reggeli kávé mellé — ó jámbor polgár — a Luftwaffe szakszerű leírását és a német sereg impozáns bemutatását egyaránt élvezheted.

Mi azonban a kötet fölé hajoltan, reménykedve hisszük, hogy nem a Das neue Universum az előzőtt Thomas Mannok, Einsteinok és a többiek Németországának reprezentáló évkönyve.

Bánáti Oszkár

Totális állam

A totális állam fogalmi meghatározása, ideológiai és gazdasági hátterének vázlata, szembeállítás a liberalizmus államgondolatával — ez Tamási György kis füzetének tárgya. A téma kimeríthetetlenül fontos, érdekes és aktuális, minden diktatorikus törekvés centrális kérdése. Megérdemli, sőt megköveteli azt a komoly és tárgyilagos hangot, amely Tamási fejtegetéseit jellemzi. Meghatározásaiban, levezetéseiben a pontosságra és tisztaságra törekszik. Kiindul a totális állam koncepciójából, a mai német hivatalos államelmélet alapján és innen jut el — fokról fokra tágítva a kört — az elvek mögött rejlő szociológiai valóság feltárásáig. Ennyiben hasznos munkát végzett, de a célját nem érte el.

A könyv egész gondolatmenete és stílusa túlságosan deduktív, elvontan fogalmi, nem bontakoznak ki belőle azok az eleven kapcsolatok, amelyek során a társadalomtörténet dinamikájából a totális állam koncepciója kialakul. Néhány konkrét példa analízise gazdagabbá, elevenebbé, sőt világosabbá tette volna a könyvet. Általános áttekintést ad, de az összefüggéseket nem teszi eléggé evidenssé, éppen a legfontosabb pontokon. Így pl. megállapítja, hogy az államtotalitás lényegében a monopoltőke adekvát szervezete, de a kérdés éppen az, hogy ez az összefüggés milyen természetű, milyen a totális állam funkciója a monopoltőkével kapcsolatban, hogyan szövődnek egybe a gazdasági és politikai motívumok. Ez a kérdés nehezebb része és éppen ezért eddig a legkevésbé foglalkoztak vele. Érdemes lenne a mai diktatorikus államot, amely a késői kapitalizmusnak politikai kerete, szembeállítani az abszolutizmus

államrendjével, amely a korai kapitalizmus megfelelő megnyilvánulása volt.

Tamássi könyve igényesebb, mint amennyit egy rövid „bevezető áttekintéstől” elvárnánk, viszont annak, aki a kérdéssel már valamennyit foglalkozott, alig mond újat. Minderre bizonyos mértékben mentségül szolgálhat a füzet kis terjedelme, amely lehetetlenné teszi a tágabb és konkrét anyaggal alátámasztott analízist. Éppen ezért ma, az általános tárgyú, bevezető brosurák irodalma — mint műfaj — problémátikus értékű, mert éppen félbemaradt kérdések gondos és alapos továbbkutatása lenne szükséges a szociológiai irodalomban.

1679

Gruber Dénes

A Harmadik Birodalom keletkezése

A német nemzeti szocializmus uralomrajutásának előzményeivel és okaival 1933 óta számtalan, különféle világnézetű és pártállású cikk, füzet és könyv foglalkozott. A kérdés magyar nyelvű irodalmában báró Wesselényi Miklós könyve (A Harmadik Birodalom keletkezése. Viktória kiadás, 1936.) az első, amelyik szélesebb alapon és tudományos igényekkel igyekszik megközelíteni a kétségkívül égető és minden ízében időszerű problémát.

A könyvben összehordott anyag széleskörű és impozáns mennyiségű olvasottságra vall. Az eseményeket és az eszmeáramlatokat kizárólag a lélektani háttérből vizsgálja és magyarázza. Ez a kizárólagos szempont munkáját részlegessé és egyoldalúvá teszi: a valóságos társadalmi okoknak, az események valamennyi összetevőjének és indítékának vizsgálatát eleve mellőzi.

Lélektani módszere a régebbi, iskolás pszichológia és a modern pszichológiai irányzatok zavaros és szerencsétlen összevegyítésének eredménye. A német népet mint *szerves egészet* vizsgálja és a németországi események előidézőit olyan lélektani okokban kutatja, amely okok egyénnél fennforoghatnak, de egy csak önkényesen szerves egységnek deklarált népnél aligha. A nemzeti szocialista uralom létrejöttének előidézőjét kizárólag a „német nép” kisebbségérzetében s ennek politikai, lelki és társadalmi következményeiben látja.

Néhány tárgyi tévedése is erősen szembeötlik. Ezek közül legkinosabb, hogy a III. Birodalommal szemben a weimari köztársaságot következetesen II. Birodalomnak, s a bismarcki-wilhelminus birodalmat I. Birodalomnak nevezi, holott köztudomású, hogy a nemzeti szocialista felosztás szerint a régi német-római volt az első birodalom, s a bismarcki a második. A weimari köztársaságot nem tüntették ki a „birodalom” díszítő jelzőjével.

Mondanivalóinak adagolásában, könyvének technikai felépítésében meglehetősen iskolás modorosságot és járatlanságot árul el. Módszerét nem maga a mű dokumentálja, hanem a hatalmas arányú és fárasztó bevezetésen felül a szerző sűrű aprólékosságú módszertani fejtegetései, amelyekkel a szöveg egységét minduntalan megszakítja. Emellett mondatszerkesztése úgyszólván végéig pongyola és magyartalan.

A szerzőt munkája nyilvánosságra hozatalánál feltétlenül méltánylandó jószándék vezette, érzésünk szerint azonban ennek az írásműnek sajtó alá bocsátása kissé időelőtti volt. Ebben a tekintetben azonban több szemrehányás illelheti a kiadót, mint a saját művével szemben érthetően szubjektív beállítottságú szerzőt.

Tamássi György

munka

A szocialista átértékelés kérdéséhez

A szellem embere és a szocializmus elválaszthatatlanok. Amíg a szocializmus valósága a társadalmi fejlődés tengelyébe állítja a művészt, addig a művész nagy perspektívájú elképzelése a tér és idő végtelenségébe viszi a szocializmust. Sem a művész elképzelései nem lesznek ezáltal szegényebbek, sem a szocializmus nem veszít valóságának harci lendületéből. Kassák is, mint művész természetesen túlmutat a napi problémákon, de ez még csak átfogóbbá, a nagy történelmi folyamat átérzéseiben még mélyebbé teszi szocializmusát. 1919-ben írott szavai ma is aktuálisak: „Mert minden pártpolitikán, nemzeti és faji ideológián túl a soha be nem érhető végcél felé indítottuk el harcunkat, az emberért, akiben a világ képe él. Testvéreink vannak a világ mind a négy tájából. Új művészek, illetve új hitű emberek, mert nálunk a művészet nem l'art pour l'art játék. Nálunk a szép az, ami jó, nálunk az élet célja nem az osztályharc, mert az osztályharc csak eszköz az abszolút emberhez.”

De ha megkérdezzük André Gidet, Romain Rollandot, Malrauxt vagy akár a nemrég elköltözött Gorkijt hallgatjuk meg, ők is csak ezt tudják nekünk mondani, mert életük keresésében csak ehhez az emberideálhoz juthattak el.

Az „abszolút” ember keresése azonban az ember jobb életfeltételeinek a keresésével jelent egyet és ezért találkozik a tiszta művész vágyakozása a valóság harcával. Ez a harc ma nehéz körülmények között zajlik le. Az egyik oldalon a népfrontok új tartalommal telítődnek meg és munkások, intellektuelek, parasztok, haladó polgárok távoli horizontok felé nyitják meg az utakat, de ugyanekkor a másik oldalon az emberiség nagy része még vakon hisz az emberellenes gondolatokban és tényezőkben. Itt az ideje, hogy Magyarországon is felismerjük a multat, a jelent és nem utolsósorban a jövőt, amely még nagyon sok veszélyt rejt magában.

„Az öntudatrahívás fegyverbehívást jelent” — jelezte nemrég Romain Rolland is és nekünk ezt az „öntudatrahívást” kell életrekelteni.

Csak hogy ez az öntudatrahívás ma merőben mást jelent, mint tegnap. Nem közelíthetünk az útmutatást várók felé az öntudatrahívás betanult szövegeivel, mert akkor nemcsak az intellektuelek, haladó polgárok és parasztok fognak elfordulni tőlünk, hanem maguk a mozgalmi hegemóniával glorifikált munkások is, akik nem lesznek hajlandók a hegemóniának ezzel a tehertételével és a vereségek tapasztalataival harcra bocsájtkozni. Éppen ezért nem elegendő — amint azt már hangsúlyoztam — egymás nézeteit kicserélni, vagy meghallgatni, egységbe tömörülni és együtt kiáltozni a fasizmus ellen, hanem hozzá kell látni, ahhoz a céltudatos munkához, amely a ma elméleti és gyakorlati káoszát van hivatva rendbehozni és amely, ha szükség van rá, nem riad vissza legféltebb illúzióink összetörésétől sem.

Kassák csak abban az esetben tud majd együvékerülni a munkásmozgalom bizonyos képviselőivel, ha azok tisztában vannak azzal, hogy mit gondol ma Kassák a legégetőbb és legfontosabb kérdésekről, mert hiszen az új idők udvarias szövegei még áthidalhatatlan ellentéteket is takarhatnak akkor, ha azok valójában nem egyebek udvarias szövegeknél és nem jelentenek bizonyos kíváncsiságot és a kérdések megvitatásának bizonyos hajlandóságát. Ennek a

cikknek a kereteiben nem mutathatók rá egész terjedelmében, hogy milyen filozófiai, szociológiai és pszichológiai kérdéskomplexumok keresztezik a lagymatagon puhatóldzó és ötven féle klikkben csoportosuló magyar baloldali szellemiség útját, de úgy érzem, hogy ideológiai különbség nélkül valamennyien egyetértünk ennek a káosznak felismerésében. Mindentűt a világon lázas keresés folyik és egyre-másra jelennek meg a jelen valóságának felkutatására vállalkozó tanulmányok, könyvek, szociográfiák. És főleg Franciaországban meglepő nyíltsággal és elszánt őszinteséggel rohamozzák meg egymást azok az öntudatrahívók, akik aktív katolikusoktól kezdve, egészen kommunistáig, mindenféle árnyalatban jelentkeznek, hogy egy-egy színpalattal hozzájáruljanak a ma képének kialakításához. Itt Magyarországon azonban vagy önmaguk körében maradván mitsem törődnek azzal, ami a másik oldalon elhangzott, vagy ha közeledni próbálnak egymáshoz, feladják és eltítolják nézeteiket, vagy elfelednek minden múltat és renegátizú kirohanásokban esküsznek a stílusra, ami ha síma és lendületes, akkor már harcra sincs szükség, vagy olyan görögütézzel deklamálják az új ígéretével felépő, de valójában csak újjá mázolt harci jelszavakat, hogy mindenfajta új formáról megfeledkeznek. Nem vagyunk konzervatívok, de nem kívánunk olyan „modernül forradalmiak” lenni, hogy az átértékelés közben elejtsük a szocializmus leglényegét és Istenhez forduljunk stílus-hitünkben, amint hogy nem kívánunk látszólagos, taktikai változást sem, amely csak külső megjelenésében új, de valójában a régit akarja továbbcsempészni az új álarcában.

A fennálló csoportok, mint eilenséges törzsek figyelik egymás megnyilvánulásait és ha lehet hallgatnak, ha pedig nem, akkor elpepecselnek a részletkérdéseken és marad minden a régiben. Pedig érdemes volna felfigyelni arra, hogy az annyira hangoztatott változás tulajdonképpen miben áll. Miért változott meg minden és miért változtunk meg mi? Említettem már, hogy Kassák a „hivatlan” eöfutar szerepét vállalta, aki mindazt a tapogatódzást, ami ma a magyar baloldali folyóiratokban fellelhető, a múltban már sokkal határozottabban és bátrabban érintette és ma úgyszólván készen áll a jelen feladatainak a megoldására és az átértékelés súlyos operációjának a befejezésére. És azok az új gondolatok, amelyeket a baloldali szellem képviselői ma már szerte az egész világon hangoztatnak, nagyjában egyértelműek Kassáknak a „Napjaink átértékelése” című könyvében, s a „Nyugatban” és a „Munkában” az utóbbi években megjelent cikkeiben kifejtett gondolataival. És ha ma azt állapítják meg róla, hogy: „olvasóinak nagy táborával együtt méltán várhattuk el Kassáktól, ettől a ritka tehetségű, páratlan kulturájú, szellemi vezérségre hivatott nagy írótól a határozott és iránytjelző magatartást ebben a régóta aláaknázott világban, korunk borzalmas zürzavarában, akkor erre azt felelhetjük, hogy nyitott kapukat döngöttek, mert hiszen Kassák „Csavargók és alkotók” című tanulmányában már több, mint egy éve világosan megadta a választ: „Ha a szocialista mozgalom életre- és továbbfejlődésre képes, ha folytatni akarja tegnapi eredményeit: filozófiáját általánosabban emberré és mozgalmát időszerűbbé kell mélyíteni. A szocializmus nem osztályideológia, hanem az általános emberi boldogulás eszméje. Nem egy osztály érdekében, hanem a társadalmi osztálytagozódások ellen vezet harcot... Társadalmi életünk fordulópontján állunk. A múltat eljátszottuk és a jövőt nem ismerjük. Semmi egyéb pozitívumunk nincs jelenünknel. És ez a jelen olyan összedobott, mint valami szénaboglya. Külön-külön és együttesen nagy rendező feladatok vár-

munka

nak minden épeszü és tevékenykedésre való emberre. A harci fronton a régiiek vagyunk, de ha a harcot folytatni akarjuk, meg kell hozzá találnunk az új módozatokat. Ujra kezdők lettünk abban a munkában, amit évtizedek óta folytatunk. Goethe mondja az ilyen „kezdőkről”: „Tulajdonképpen most nincs semmiféle normátok s ne feledjétek, csak ti adhattok magatoknak normát.” A harc tehát most elsődlegesen nem is az ellenfél ellen folyik, hanem tegnapi önmagunk ellen azért, hogy a mai magunk ismét szembe állhasson az ellenféllel. S ez a harc, ha ugyanaz is, mint a tegnapi volt, mégis egészen másnak kell lennie. Mélyebb gyökerűnek, szélesebb területűnek és mindenekfelett kevésbé erőpocsékolónak. A harcnak ezek az új feltételei a megváltozott emberből és a megváltozott társadalmi körülményekből adódnak.

Akiknek eddig a kulturát egyszerűen és fölényesen polgári és ezért évetendő osztálykulturának nevezték, lássák be, hogy tévedtek. A kultúra az összemberiség szellemi erődíszvénye és nekünk nem a megsemmisítésére, hanem egyes osztályok, csoportok kisajátító tendenciája ellen kell felkészülnünk. Nem mint proletároknak, hanem mint gazdasági és kulturális társadalmi javakat termelő embereknek van jogunk az emberibb életformákhoz. A kultúra az általános emberi szellem produktuma, javaiból általános értelemben követeljük részünket.”

Azt hiszem, hogy ez a pár tömören megfogalmazott mondat mindent megmond. Valóban nehéz a dolgunk és ha számításba vesszük a különleges magyar problémákat, akkor bátran kijelenthetjük, hogy egy-egy a parasztság nyomorúságos helyzetével foglalkozó fájdalmas és szép könyv, vagy külföldről importált humanista ellágyulás még nem jelenti „az új idők nagy lépteit.” Vállalni kell a kérdezést és a válaszadást, de nem csoport vagy pártérdekek sajátos szempontjából, hanem abból a harcos emberi szempontból, amely mindent el tud seperni, ami a haladás útjában áll és mindent meg tud szívlelni, ami a fejlődésért száll síkra. És ki az, aki jobban és szebben tud kérdezni, mint az az író, aki egész életében kíváncsian fürkészte a társadalom és a mindenség teljes valóságát? És ki az, aki jobban és szebben tud felelni, mint az az író, aki amikor egyidejűleg független és szocialista, a legbátrabban tud rámutatni a formai tradícióktól áttitatódott és elméletek által béklyóba vert szervezetek hibáira? Tisztáznunk kell a szellemi elit szerepét és jelentőségét és ha világosan áll előttünk, hogy mi a feladata az írónak, akkor meg kell állapítanunk, hogy Kassák művészetével, aktív szabadságvágyával, szocializmusával a helyén áll akkor, amikor éppen a keresőkre, bátor kutatókra van szükség. Mit jelent ma ez a művészet, szabadságvágy, szocializmus és humanizmus együtt? Kétségtelenül nem valami prófétai megnyilatkozást. Magában foglalhat tévedéseket, kétségeket, elcsuszamlásokat és minden olyant, ami a hódító gondolat útján elérhet bennünket. De vajon követhettük-e valaha is veszély nélkül az új gondolatot és vajon felemelőbb volt-e az a hősi gesztus, amely a vak cselekvés veszélyét vállalta? A dogmatikus hitből fakadó cselekvés veszélyét. Joggal írta Julien Benda, hogy a vallásos hősiség olyasvalamit hord magában, amelyre „racionális marxisták” nem is gondolnak: közelebb hoz a gyűlölt ideológiákhoz, amelyeknek képviselői ugyancsak „bátran és szépen halnak meg”, (mert hát a martirium monopoliumát nem sajátíthatja ki a baloldal) mint teszem Descarteshez vagy Goethehez, akik elég közel állnak a szocializmus emberi eszményképehez és akik „miután élni nagyon szerettek, a halálhoz sok kedvük nem volt.”

Milyen nagy lendületet lehet venni a cselekvésért élő hitbéli gondolattól a tiszta gondolatért élő cselekvésig! Nem illuzióink romantikus vállalásában, hanem a gondolat cselekvő keresésében kell kiélni magunkat, ami távolról sem jelenti a gondolat és cselekvés merev kettéválasztását, hanem inkább a kettőnek egymással való egységesülését. Ez Magyarországon annál is inkább aktuális, mert jóformán minden hitbéli cselekvést felszámoltak.

1683

Ebben az új gondolatért vívott harcban Kassák nem kívánja — ezt ő maga is hangsúlyozza — a politikai vezető szerepét betölteni, hiszen nem par excellence politikus és szociológus, hanem azt adhatja ehhez a harchoz a maga helyén és eszközeivel, ami lényege: szocialista állásfoglalást a kultura területén. Ő maga így ír a művész feladatáról: „Művészetről beszélvén, a szépíróktól azt követelték, hogy napi problémákat oldjanak meg könyveikben, egy verstől vagy regénytől olyan feladatok megoldását várták, aminek az elvégzésére filozófusok, szociológusok és közgazdászok mindmáig és együttesen sem voltak képesek. Az eredmény az lett, hogy mindennapi életünk problémáit irodalmi formában tudálékosan felhígították és a proletariátus tanulni vágyó és tanulásra képes rétegeit elvonták a komoly teoretikus munkák olvasásától. Szolgálatkész embereik tolla alatt így lett az irodalomból áltudomány és a tudományból álirodalom. Bárha a líra nem kizárólagosan érzelmek kifejezője, mégis a teoretikus és művészi munka között meg vannak a kategórikus különbségek és a művészetben az érzelmeké a döntő szerep. Nem is csak a művészetben, hanem így van ez életünk minden közvetlen és eruptív megnyilatkozásában. Mit jelentenek egyebet a gondolatokból kiformált eszmék, mint az érzelmek tudatosodását? Tapasztalati úton bizonyítható, hogy a gondolat, eszme valamely a homályból feltörő érzésnek, érzületnek a fogalmi képe, magyarázata és egyben egy újabb érzéshullámnak elmélyítő és megkeményítő, alakot formáló része. Az ember előbb megijed s csak azután adja meg ijedelmének értelmét, racionális jelentőségét. Egy valóban nagy élményre nem az eszünkkel emlékezünk. Emlékeink lényünk mélységeiben raktározódnak el — a művészek azok, akik ezeket a rejtett „anyagot” rendezik: filozófiai, pszichológiai úton az életfejlődés szolgálatába állítják. Ebben a beállításban a tudós az igazságok értelmezője és magyarázója — a művész az igazság felfedezője. A művész művében azonosul az igazsággal, a tudós csak tudomásul veszi, a legtöbb esetben nyomon követi.”

Ezek a tételek, világosan, magától értetődően következnek Kassák fejlődéséből és jelentőségükből semmit sem vonnak le az ellene irányult támadások, mintahogy attól sem kapnak különösebb jelentőséget, ha ma így aposztrofálják: „Kassákról nem lehet egykönnyen lemondani, a munkásság nem állíthat helyébe máról-holnapra valaki mást. Kassák nem pótoható. Nélküözhetetlen.” Tudomásul vesszük ezt a megállapítást. Valóban a jelen pillanatban így áll előttünk Kassák a szocializmus problémavilágának megvilágításában. A harmincas évek alaposan összedobáltak mindent, amiben hittünk és amire támaszkodtunk, de már munkálkodnak a szocializmus elméleti megújításán s „életünk termelésében” társadalmilag meghatározva találkozniuk kell az új gondolat és az új cselekvés egységében, az örök ellentétben lévő cselekvő és szemlélő embernek. „Ez az ellentét régi — azóta létezik, amióta az ember morális ügyért harcol”. A cselekvő nem tudja megérteni, hogy a szemlélő a hit magasabb inkarnálódása és végső vonatkozásban legmélyebb hatóereje. A szemlélő megérti a cselekvésnek ezt az értetlenségét és megbecsüli a cselekvő

munka

értékét is, de tegyük hozzá — a szemlélő nem értheti meg viszont azt a másik szemlélőt, aki olyképen „cselekszik”, hogy új jelszó örve alatt a „művész formanyelvén” a régi tendencirodalomnak megfelelően például a fasiszta veszedelem elleni összefogást követeli az írótól, aki a teljes valóság bemutatására és megjelenítésére törekszik. Ilyenformán csak visszaesünk révületünkbe és szegényebbek leszünk, mint voltunk. Holott milyen nemes egyszerűséggel mondta Guéhenno, ez az ugyancsak izig-végig szocialista író a tavalyi párisi írókongresszuson: „a születés és a halál misztériuma mellett a szocializmus nem a végső, nem a legnagyobb dolog.” És valóban, a szocializmus, azaz az ember jobb társadalmi berendezkedésére irányuló megoldás, ha ma még mindent is jelent a számunkra, mert emberi méltóságunkat, életünk felszabadítását és az emberiség fejlődésének legközelebbi állomását jelenti, a mindenség további kérdéseinek a megválaszolásához viszonyítva — nem a legnagyobb dolog. Épen ezért a művészek joga van messzebb szegezni a tekintetét és a valóságot mélyebben értelmezni, mint azoknak a cselekvőknek, akik egy sokkal szűkebb távlatú valósággal harcolnak.

Kassák osztályos társainak megújuló támadásai közepette is kiépítette emberien szocialista oeuvrejét, hogy segítsen világosságot deríteni a társadalmi és pszichikai válságban élő magyar baloldali szellem harcái közben. Ha támadásról vagy dicséretéről beszélünk előtte, nyugodtan mondja: „a támadások nem ejtenek kétségbe és a dicséretetek nem tesznek önteltté. Kicsinyek az eredményeim, de ezekért az eredményekért egy életen át becsülettel dolgoztam. Meggyőződésem, hogy a művészi produktum társadalmi jelentősége nem azon múlik, hogy a művész szocialista művészetet akar csinálni, hanem azon, hogy a művész szociális ember. Szociális emberségemben azt hiszem, még az ellenségeim sem kételkednek.”

Rövidre fogott cikkemben nem adhattam meg Kassák mozgalmi, politikai és művészi küzdelmeinek teljes képét, de a maga fejlődésében felvázoltam annak legfőbb karaktervonásait. Hogy érzelmekben és gondolatokban a jövőben, kik, hogyan viszonylanak majd Kassák fejlődésvonalához, azt még nem tudom, de szeretném, ha megjegyzéseim nyomán az illetékesek legalább arra a meggyőződésre jutottak volna, hogy egyszer már lekéstek Kassák elgondolásairól.

Ezeknek a tényeknek felvetésére késztetett, kedves Nagypál István, megbecsüléssel említett önvallomása és cikke, — amiért fogadja hálás köszönetemet.

(Vége)

Havas Endre

az 53. szám tartalomjegyzéke: a harmincéves nyugat (kassák lajos) ● olasz költők verseiből (mária béla fordításai) ● jegyzetek az elröppenő kék madárról (gró lajos) ● a háború utáni magyar szocializmus útja (fülöp pál) ● kosztolányi dezső (murányi-kovács endre) ● somlyó zoltán verseiből ● diener-dénes rudolf kiállítása (kassák lajos) ● és minden... (farkas ödön novellája) ● (andré gide: retour de l' u. r. s. s. (péter róza) ● das neue universum (bánati oszkar) ● totális állam (gruber dénes) ● a harmadik birodalom keletkezése (tamási györgy) ● a szocialista átértékelés kérdéséhez (havas endre) ● valery larbaud verse (radnóti miklós fordítása) ● műmellékleten diener-dénes rudolf képei ● a címlapon ilosvai varga istván rajza ●

munka

társadalmi és művészeti beszámoló ● felelős szerkesztő: kassák lajos ● felelős kiadó: falus ervin ● szerkesztőség és kiadóhivatal: budapest, VI. bulcsu-u. 19. II 7. ● csehszlovákiában: jelen mihály, bratislava, Prayova 8. ● minden közleményért a szerző felel ● egyes szám ára: 60 fill., kc. 3.—, lei 20 ● előfizetési ár félévre 3 p., egész évre 6 p., kc. 18, illetve 36, lei 100, illetve 200 ●

Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. — Felelős vezető: Lombár L.